

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2022, 9 (1), 26-61

**YENİ ANLAMA-YORUMLAMA YÖNTEMLERİ ÇERÇEVESİNDE CİHAD AYETLERİ:
MAHMÛD ŞELTÛT VE MODERN CİHAD YORUMU**

**Jihad Verses Within The Framework Of New Methods Of Understanding-
Interpretation: Mahmûd Shaltut And The Modern Interpretation Of Jihad**

Şule ERASLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri
Bölümü, İslâm Hukuku Bilim Dalı, suleeraslan@artvin.edu.tr ORCID: 0000-0002-
8980-1730

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received:	04/02/2022
Kabul Tarihi / Accepted:	16/05/2022
Yayın Tarihi / Published:	30/06/2022
Cilt / Volume:	9
Sayı / Issue:	1
Sayfa / Pages:	26-61

Atıf / Cite as: “Yeni Anlama-Yorumlama Yöntemleri Çerçevesinde Cihad Ayetleri: Mahmûd Şeltût Ve Modern Cihad Yorumu” (Jihad Verses Within The Framework Of New Methods Of Understanding-Interpretation: Mahmûd Shaltut And The Modern Interpretation Of Jihad) Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty 9/1 (2022), 26-61. Doi: <https://www.doi.org/10.17859/pauifd.1068405>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 9 (1) 2022: 26-61

YENİ ANLAMA-YORUMLAMA YÖNTEMLERİ ÇERÇEVESİNDE CİHAD AYETLERİ: MAHMÛD ŞELTÛT VE MODERN CİHAD YORUMU*

Şule ERASLAN**

Öz

İslâm'da cihadın mahiyeti modern dönemde hakkında en çok tartışma yürütülen mevzulardandır. Gayr-i müslim devletlerle Müslümanlar arasındaki ilişkilerin temelini savaş ahkâmının teşkil ettiğini vurgulayarak İslâm'ın cihad anlayışını tenkit eden oryantalist fikir adamlarına karşı modern dönem Müslüman aydınlarının büyük çoğunluğu, Müslümanların gayr-i müslim dünya ile ilişkilerinin barışçıl bir karakter arz ettiğini iddia etmişlerdir. Mahmûd Şeltût cihad hakkındaki oryantalist iddialara cevap vermek için İslâm'da cihadın mahiyetine dair müstakil eser yazmış Mısır merkezli modern selefi hareketin önemli isimlerindedir. Sırf müdafaa savaşından ibaret bir cihad yorumunu benimsemiş gözükken Şeltût'un bu yönelişinin temelinde klasik anlama-yorumlama yöntemlerine yönelik muhalefeti ve onlardan farklı yeni veya modern olarak isimlendirebileceğimiz bir metodolojik yaklaşımı söz konusudur. Biz bu makale çerçevesinde Şeltût'un yeni anlama-yorumlama yöntemini cihad ayetleri özelinde tetkike ve bu yeni metodolojik yaklaşımın nasları anlama noktasındaki muhtemel problemlerine işaret etmeye gayret sarf edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, İslâm Hukuku, Cihad, Mahmûd Şeltût, Modern Yorumlar.

Jihad Verses Within The Framework Of New Methods Of Understanding- Interpretation: Mahmûd Shaltut And The Modern Interpretation Of Jihad

Abstract

The nature of jihad in Islam is one of the most controversial issues in the modern period. While orientalist intellectuals who criticize Islam's understanding of jihad by emphasizing that the basis of the relations between non-Muslim states and Muslims is the rule of war, the majority of Muslim intellectuals of the modern period claimed that the relations of Muslims with the non-Muslim world had a peaceful character. Maḥmûd Shaltût who wrote an independent work on the nature of jihad in Islam to respond to orientalist claims about jihad is one of the important names of the modern Salafist movement based in Egypt. It can be suggested that the basis of this orientation of Shaltût, which seems to have adopted a jihad interpretation consisting of a mere defensive war, is constituted by methodological searches that we can call new or modern, different from classical understanding-interpretation methods. Within the framework of this article, it will be examined the new understanding-interpretation method of Shaltût in particular with the verses of jihad and to point out the possible problems of these new searches in particular of Shaltût.

* Yazar makalede *Etik Kurul İzni* gerektirecek bir durum bulunmadığını ve bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, İslâm Hukuku Bilim Dalı, suleeraslan@artvin.edu.tr ORCID: 0000-0002-8980-1730

Keywords: Fıqh, Islamic Law, Jihad, Maḥmūd Shaltūt, Modern Interpretations.

Structured Abstract

When it comes to the classical methods of understanding the Nass, undoubtedly the first ones that come to mind are Fıqh and Tafsir Methods. These sciences form the basis of classical Islamic interpretation. In the 19th century, they were subjected to severe criticism of modern intellectual movements that emerged first in the Indian sub-continent and then in the Middle East, centered in Egypt, and spread throughout the Islamic geography in a very short time. The general claim is that Islamic sciences and their methods, especially fıqh and tafsir, have caused muslims to remain backward in the face of the modern World. What needs to be done is to develop a new method of interpretation that can provide answers to the problems of the contemporary world, instead of the traditional methods that are far from being a correct method of understanding the Qur'an and that cause the Islamic thought to fall behind. Maḥmūd Shaltūt's is one of the important names of the modern Salafist movement, which has adopted this main claim about the reasons for the backwardness of the Muslims and the remedies for their salvation. Within the framework of this article, we will try to evaluate Maḥmūd Shaltūt's new methodological approach, which he proposed as a method of understanding the texts, in the context of jihad verses, by conveying his criticisms of classical understanding-interpretation methods. The main feature of Shaltūt method is the effort to understand and interpret the Qur'an as the only source of Islamic thought, without taking into account traditional methods and existing knowledge, or even completely independent from them. In this study, we will emphasize that by redefining the Qur'an as a stand-alone source and breaking its connection with tradition contrary to the traditional approach in which the Qur'an is defined together with the Sunnah, ijma and qiyas of fuqaha, this modern methodological approach paves the way for subjective interpretations of Qur'an and its transformation into a legitimization instrument for some modern values and understandings.

Keywords: Fıqh, Islamic Law, Jihad, Maḥmūd Shaltūt, Modern Interpretations.

GİRİŞ

Nassı anlamının klasik yöntemleri dendiğinde kuşkusuz ilk akla gelenler Fıkıh ve Tefsir Usulleri'dir. Klasik İslâm yorumunun temelini teşkil eden bu ilimler XIX. yüzyılda, ilk olarak Hint alt kıtasında, hemen ardından da Mısır merkezli olmak üzere Ortadoğu'da ortaya çıkan, çok kısa bir süre içerisinde de İslâm coğrafyasının tamamına yayılan modern fikir akımlarının şiddetli tenkitlerine maruz kalmışlardır. Genel iddia, başta fıkıh ve tefsir olmak üzere İslâmi ilimlerin ve bunların usullerinin Müslümanları modern dünya karşısında geri bırakmış olduğudur. Yapılması gereken, Kur'ân'ı doğru anlama yöntemi olmaktan hayli uzak olan ve İslâm düşüncesinin geri kalmasına sebep teşkil eden geleneksel metotlar yerine çağdaş dünyanın problemlerine cevap üretebilecek yeni bir yorum metodu geliştirmektir. Mahmûd Şeltût, Müslümanların geri kalma sebepleri ve içerisinde buldukları durumdan kurtuluş çareleri hakkındaki bu temel iddiayı benimsemiş bulunan modern selefi hareketin önemli isimlerindedir. Biz bu makale çerçevesinde Mahmûd Şeltût'un klasik anlama-yorumlama usullerine yönelttiği tenkitleri aktararak, nasları anlama

yöntemi olarak teklif ettiği yeni metodolojik yaklaşımını cihad ayetleri özelinde değerlendirmeye gayret sarf edeceğiz. Şeltût'un yönteminin temel özelliğinin, Kur'ân-ı Kerim'i, İslâm düşüncesinin neredeyse tek kaynağı olarak kabul edip, geleneksel yöntemleri ve mevcut birikimi dikkate almadan, hatta onlardan tamamen bağımsız bir şekilde yeni baştan ya da ilkten diyebileceğimiz bir yöntemle anlayıp yorumlama gayreti olduğunu söyleyebiliriz. Bizim bu metodolojik yaklaşıma dair esas vurgumuz ise, gelenek içerisinde sünnet, icma ve kıyas-ı fukahâ ile birlikte tanımlanan Kur'ân-ı Kerim'in, gelenekle irtibatı koparılarak tek başına bir kaynak olarak yeniden tanımlanmaya ve alternatif yöntemlerle ilkten anlaşılmaya çalışılmasının, Kur'ân-ı Kerim'i subjektif yorumlara açması, çoğu zaman da modern bir takım değer ve anlayışları meşrulaştırıcı bir enstrümana dönüştürmesi ihtimaline olacaktır.

1. Mahmûd Şeltût'un Hayatı

1893 yılında, Mısır'ın Buhayra vilayetine bağlı İtây el-Bârud kasabasının Benî Mansur isimli küçük bir köyünde dünyaya gelen Mahmûd Şeltût, okuma yazma öğrenip, hafızlığını köyünde tamamladıktan sonra, 1906 yılında ilk tahsili için Ezher'e bağlı İskenderiye'deki *Dini İlimler Enstitüsü*'ne kaydolmuştur. 1918'de ise birincilikle almayı hak kazandığı *âlimiyye* diploması ile Ezher'den mezun olmuş, 1919 yılında ilk tahsili için girdiği *İskenderiye Dini İlimler Enstitüsü*'ne hoca olarak tayin edilmiştir.¹ 1903 yılında Ezher idaresine bağlı olarak kurulan bu enstitünün temel özelliği tabiat ve matematik bilimleri gibi modern bilimlerin tanıtımı ve hür düşüncenin teşviki gibi Muhammed Abduh'un reforma dair bazı fikirlerinin tatbik alanı olmasıdır. Reform düşüncesinin hakim olduğu bir atmosferde eğitimini alması Şeltût'un düşünce dünyasına oldukça tesir etmiş, bütün hayatı boyunca üstlendiği her vazifede reform fikrini daha ileri noktalara götürmenin imkanlarını araştırmıştır.² Sa'd Zağlul tarafından başlatılan Mısır'ın bağımsızlığı hareketine destek veren, 1927 yılında da Ezher'in üst düzey eğitim verilen ihtisas bölümüne (*el-kısmü'l-âlf*) Fıkıh alimi olarak tayin edilen Şeltût, 1928 yılında Muhammed Abduh'un talebelerinden Mustafa el-Merâgî Ezher şeyhi olduğunda, O'nun Ezher'in ıslahına dair yenilikçi fikirlerinin³

¹ Kate Zebiri, *Mahmûd Shaltut and Islamic Modernism* (Clarendon Pres: Oxford, 1993), 1-2; Abraham Midhat David, *Mahmûd Shaltut (1893- 1963) a muslim reformist his life, works and religious thought* (The Faculty Hartford Seminary Foundation UMI: Universty Microfilms International 1976), 1-4; Seyyid Ahmed eş-Şal, "Şeltût, Mahmûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/494.

² Zebiri, *Mahmûd Shaltut*, 16 vd.

³ Hayata geçirmeyi düşündüğü reformlar hakkında Kral Fuad'a sunduğu raporda Merâgî, 19. yüzyıl ulemasını sert bir şekilde tenkit etmekte, onları zihnî atalet içerisinde olmakla suçlamaktadır. Ezher'de hem eğitim müfredâtı hem de idari yapıda reformlara girişen Merâgî'nin reform çabalarının ayrıntıları için bk. David, *Mahmûd Shaltut*, 28-32. Merâgî'ye göre dinin özüne zarar vermeden ictihada işlerlik kazandırmak, müfredâtı mezhepçilikten temizlemek, teorik meselelerden ziyade pratik konular üzerinde durup, hukuki hükümleri modern bilgi ve şartlarla uyumlu hale getirmek elzendir. Zebiri, *Mahmûd Shaltut*, 19.

destekçisi olmuş⁴, kendisi de 1958'de aynı vazifeye getirildiğinde⁵ Ezher'in *reformizasyonu* çabalarını daha da ileri noktalara taşımak için gayret sarf etmiştir. Şeltût'un fikirleri, bizzat kendisinin de dile getirdiği üzere, esas itibariyle, Abduh ve Merâğî'nin fikirlerinin bir devamıdır ancak aralarındaki fark Şeltût'un reform konusunda Merâğî'den daha büyük bir kararlılık sergilemesidir.⁶ Mahmûd Şeltût 1963 tarihinde vefat etmiştir.

2. Klasik Anlama-Yorumlama Yöntemlerine Yönelik Tenkitleri

Şeltût'a göre, Fıkıh ve Tefsir gibi klasik yöntemlerle ortaya konan yorumlar, Kur'ân-ı Kerim'i ana gayelerinden, Müslümanları da Kur'ân'ın özünden uzaklaştırmaktadır.⁷ Müellifin Fıkıh ilmi ve fukahâya yönelik tenkitlerinin merkezinde mezhep ve taklit kavramları yer alır. Mezheplerin teşekkülünden sonraki mevcut din yorumunu taklit dönemlerinin din anlayışı olarak tavsif eden Şeltût'a göre, bu din yorumu, Müslümanları şeriatın hikmetleri ve asıllarıyla bağdaşmayan anlayışlara bağlı kalmaya mecbur bırakmıştır. Onun yorumuna göre pek çok problemin çözüme kavuşması, uzun zaman devam etmiş olan taklit döneminin geride bıraktığı ağır mirastan kurtulmakla mümkündür.⁸ Zira müteahhirin döneminin taassup sahibi alimlerinin tek meşguliyeti, kendi mezheplerinin dışındaki mezhep görüşlerinden yararlanmayı engelleyecek kurallar vazetmektir. Amaçları da mezhepleri, haklarında tartışma yapılabilen görüşler olmaktan çıkarmak, buna mukabil Kitap ve sünnete müracaatın neticesi olan hükümlerle ameli haram kılmaktır. Şeltût'un nazarında ulemanın tek yaptığı mezheplerini savunmak, uzun uzun yazılmış eserleri ihtisar etmek ya da şerh etmektir⁹ ki bu da fıkıh ilminin

⁴ 1942'de Ezher'de hocalara ve dört bin öğrenciye verdiği ve kendisine muslih sıfatını kazandıran bir konferansta Şeltût, Ezher ulemasını, bir meselenin hakikatte ne mana ifade ettiğini tespit etmeye çalışmak yerine değerli vakitlerini lafzî münakaşalarla boşa harcamakla, eğitimde bilimsel metotları kullanmak yerine müfessirlerin ölü sözlerini nakletmeye gayret sarf etmekle tenkit etmiştir. O'na göre ataların fikir ve düşüncelerinin bu körü körüne taklidi o görüşlerin yanılmaz, eleştirilemez olduğunun tasdikinden başka bir anlam taşımamaktadır. İslâm hukukunun modern toplumun ihtiyaçlarıyla ilgili olduğu gerçeğini göz ardı eden ulema, kişiyi hukuki mükellefiyetlerinden kurtarmak için hiyel gibi metotlar icat ederek şeriatın suistimâline de yol açmışlardır. Ayrıca mezhepçilik yapmaları dini ihtilaflara ve inananlar arasında nefrete yol açmış, dört mezhepten birine sorgusuz bağlanmaya da sebebiyet teşkil etmiştir. Neticede de bireyin özgürlüğü ve yaratıcılığı yok edilmiştir. David, *Mahmûd Shaltut*, 38.

⁵ Zebiri, *Mahmûd Shaltut*, 26.

⁶ Zebiri, *Mahmûd Shaltut*, 2-20; David, *Mahmûd Shaltut*, 35-43.

⁷ Mahmûd Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal* (Beyrut: Dârü'l-Feth, 1983), 26-29; Abduh ve Reşid Rızanın klasik ilimlere yönelik bazı tenkitleri için bk. Abduh, "Re'yühü fi'l-fikhi ve'l-fukahâi ve sûi' hâleti'l-Müslimin", *Tarihu'l-Ustazi'l-İmam* (Kahire: Dârü'l-Menar, 1925) 1-B/942-943; Reşid Rıza, "el-Muhâveretü's-sâdise, el-İctihad ve't-taklîd", *MM*, 4/5 (16 Muharrem 1319/5 May 1901), 165.

⁸ Mahmûd Şeltût, *Akaid ve Şeriat*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: Yöneliş Yayınevi, 1991), 2/103.

⁹ Şerh ve haşiye literatürüne yönelik modern dönemde ortaya çıkan menfi değerlendirmeleri tenkit eden önemli bir çalışma için bk. İsmail Kara, "Unuttuklarını

tekâmülüne mani teşkil etmiştir. Bu düşüncesini ispat sadedinde, selevin görüşlerini herhangi bir akıl yürütmeye müracaat etmeksizin takip etmeyi yasaklayan ayetlerin¹⁰ varlığına dikkat çeken Şeltût, sadece daha önce gelmiş olmaları sebebiyle önceki ulemanın görüşlerine bağlı kalma ısrarını "tabii ilerleme kanunlarına direnme" olarak tanımlamakta ve bunu donukluk olarak eleştirmektedir.¹¹

Kitap ve sünnetten doğrudan hüküm istinbâtını, İslâm düşüncesini içinde bulunduğu geri kalmışlıktan kurtaracak yegâne metot olarak kabul eden Şeltût, mezhep ve taklit kavramlarını ise ilk kaynaklara doğrudan müracaatın önündeki en büyük engeller olarak görmektedir.¹² Ona göre Müslümanın vazifesi şayet ahkâmın delillerine ulaşma imkanına sahip değilse bir bilene sormaktan ibarettir. Belli bir mezhebe bağlanma mecburiyeti ise yoktur. Zira ne Allah ne de Rasûl'ü bir mezhebe bağlanmayı emretmiştir.¹³ Dört mezhep dışında bir mezhepten nakle de herhangi bir engel bulunmadığını düşünen Şeltût, Şia fikhını Ezher'deki ders müfredâtına dahil etmiş, dört sünni mezhep gibi bu fikhın da meşruiyete sahip olduğunu, sünni mezheplerle aralarında ortak pek çok unsur bulunduğunu dile getirmiştir. Bu çabasının Ezher'i uluslararası bir konuma kavuşturacağını ayrıca İslâm birliğinin tesisine de büyük hizmet edeceğini savunan Şeltût, Şia fikhının öğretilmesini sadece bir inceleme konusu olarak değil, aksine ihtiyaç hasıl olduğunda kendisine müracaat edilmesi gereken bir kaynak olarak telakki etmiş, öğrencilerini de bu istikamette yönlendirmiştir. Nitekim kendisi de bazı fetvalarında Şia fikhına müracaat etmiştir.¹⁴ Şeltût'a göre Ezher'lilerin, dört mezhep ulemasının şeriatın temel meselelerini tartışıp, çözüme kavuşturduğunu varsayması ilmi sahadaki ilerlemenin en büyük engelidir. Bugün artık geçmişin ilmi birikimi ile yetinilemez. Geçmiş otoritelerin görüşlerine körü körüne bağlanmak şeklindeki eski geleneksel metotlardan kurtulmak modern hayatın ihtiyaçlarından dolayı elzemdir.¹⁵

Eleştirel yaklaşımını Tefsir sahasında da sürdüren Şeltût, Müslümanların İslâm tarihi boyunca Kur'ân'a hizmet sâiki ile pek çok ilimle iştigal ettiklerini, bu çabaların takdire şayan olduğunu ancak tüm bu gayretlere rağmen klasik tefsir anlayışının pek çok problemi içerisinde barındırdığını ileri sürmektedir. Ayetlerin ve surelerin bilinen tertibi üzere tafsilatlı bir şekilde açıklanması, ayetler arasında münasebetler

---

Hatırla!" Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 28 (2010).

¹⁰ Müellifin bağlamlarından kopararak bu meseleye delil olarak sunduğu ayetlerden bir tanesi şu şekildedir: "Onlara: 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiği zaman onlar: 'Hayır! Biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (ve öğrettikleri yol)a uyarız' dediler. Peki ataları bir şey düşünemeyen ve doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı?!", el-Bakara 2/170. Mahmûd Şeltût, *Min Tevcihati'l-İslâm* (Dâru'l-Kalem, Kahire, ts.), 142-143.

¹¹ Şeltût, *Min Tevcihati'l-İslâm*, 142-143.

¹² Şeltût, *Akaid ve Şeriat*, 2/103.

¹³ Mahmûd Şeltût-M. Ali Sayis, *Mukayeseli Mezhepler Hukuku*, çev. Sait Şimşek (İstanbul: İlim Yayınları, ts.), 12.

¹⁴ David, *Mahmûd Shaltut*, 50-51.

¹⁵ David, *Mahmûd Shaltut*, 35, 47-48.

tesis edilerek manalarının beyan edilmesi şeklinde tavsif ettiği klasik tefsir yönteminin¹⁶ O'nun nazarında problemlili yönlerinden birisi müfessirlerin ilgi alanına göre tefsir usullerinde bir takım farklılıkların ortaya çıkmasıdır. Yani müfessirlerin Kur'ân yorumları, onların temel ilgi alanları ve şahsi müktesebatlarının tesiri altında şekillenmektedir.¹⁷ Şeltût bu kadar farklı yaklaşım ve yorum içerisinde bir kimsenin Kur'ân'ın gösterdiği hidayet yolunu kalbini mutmain kılacak bir şekilde bulup çıkarmasının güç olduğunu savunmaktadır.¹⁸

Şeltût'a göre klasik anlama yöntemlerinin problem teşkil eden neticelerinden bir diğeri, bazı ayetlerin manalarından ve gayelerinden uzaklaşılması, ayetlerin hiç ihtimal bulunmayan anlamlara çekilmesi ya da onların nesh edildiklerine hükmedilmesidir. Müfessirler, ayetleri çoğunlukla mezhep alimlerinin furû-ı fıkıhtan derlediği ve Kur'ân-ı Kerim'i ve sünneti anlamada, ayrıca ahkâm istinbâtında kendisine müracaat edilmesi gereken asıllar olarak kabul ettikleri usul kaidelerine göre tefsir etmektedirler. Üstelik bu yaklaşım teşrî sahası ve ahkâm ayetleriyle de sınırlı kalmayıp akâid sahasına da taşınmaktadır. Takip edilen bu yöntem ayetler arasında çelişki bulunduğu iddiasının sıklıkla dile getirilmesine yol açmakta, çözüm yolu olarak da ayetlerin tevili ya da neshine işaret edilmektedir. Şeltût nazarında bu duruma en iyi örnek savaşın meşruiyetine dair ayetlerle çeliştiği iddiasıyla cihada dair yetmişden fazla ayetin neshine hükmedilmesidir. O'nun yorumuna göre tüm bunların anlamı Kur'ân'ın *asıl* olması gerekirken *fer*, kendisine *tabi olunan* iken *tabi olan* bir konuma indirgenmesidir.¹⁹

Şeltût, Fıkıh sahasında olduğu gibi Tefsir sahasında da mezhep taassubunun Kur'ân-ı Kerim'in kutsiyetine zarar veren yönelişlerden olmak üzere altını çizmektedir. Garîb/zayıf rivâyetlerle Kur'ân'ı tefsir etmeye kalkışmak, İsrâiliyat'tan haberlere müracaat edip, onları, Kur'ân'ın mücmelini ve ayetlerinin tafsilatını beyan için kullanmak mezhep taassubunun tefsir sahasında ortaya çıkardığı açık tehlikeler arasındadır. Ayetleri mezhebe uygun şekilde tevil etmek ya da onları mezhep ihtilaflarını teyit için kullanmak, Kur'ân'ı kendi mezheplerine ve inançlarına tabi kılmaktan dolayıyla da hâkim konumda olması gereken Kur'ân'ı mahkûm konuma tenzilden başka anlam taşımamaktadır.²⁰

¹⁶ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 25.

¹⁷ Şöyle ki; temâyülü belâgat ilimlerine olan müfessirler belâgat ilminin kaidelerini tefsirlerinde tatbik etmeye çalışmakta, temâyülü sarf nahiv ilmine olanlar tefsirlerinde kelimelerin irâbı ile ve onlara sarf ilminin kaidelerini tatbikle meşgul olmaktadır. Bazı müfessirler ise ilgileri tarihi mâlumâta dair olduğundan tefsirlerini kıssalarla ve haberlerle oluşturarak bazen tahkik ve tetkik sürecinden geçmemiş İsrâiliyat'tan pek çok mâlumâtı da tefsirlerine almaktadırlar. Temel ilgi alanı felsefe, kelami cedeller veya fıkıh olan müfessirlerin tefsirleri de benzer şekilde bu ilimlerin tesiri altındadır. Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 25-26.

¹⁸ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 25-26.

¹⁹ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 26-27.

²⁰ Mahmûd Şeltût, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Kerim el-eczâü'l-aşereti'l-ulâ* (Kahire: Dâru'l-Kalem, 1966), 9.

Klasik ilimlere yönelik dikkat çekici bu modern muhalefet pek çok açıdan tenkide açıktır. Her şeyden önce Fıkıh ilminin taklitçilik ve mezhep taassubu nedeniyle geri kaldığı ve modern hayatın ihtiyaçlarına cevap üretmekten hayli uzak bulunduğu şeklindeki iddialar bu gün artık ciddi tenkitlere konu olmakta ve ilmi dayanaktan yoksun iddialar olarak kabul edilmektedir.²¹ İddia edilenin aksine mezheplerin bir alimin görüşünü herhangi bir delile dayanmadan körü körüne taklit etmek anlamına gelmediğinin altı çizilmekte, aksine onları, ilmi bir çerçevede fıkhâ dair görüşlerini ortaya koymak üzere bir araya gelmiş fukahâ sınıfının, müşterek bir teori ve tutarlı bir metottan hareket etmeleri şeklinde anlamak gerektiği ifade edilmektedir. Fıkıh ilminin doğal neticesi ve olgunluk aşamasının timsali olarak kabul edilmesi gereken mezhep olgusunun, fıkıh ilminin geri kalmasına sebep olan şey ya da onun asıl halinden bir sapma olarak telakki edilmesi ilmi tahlillerin neticesi olmaktan ziyade mevcut hali geriye dönük izah çabasının önyargılı tespitleri olarak kabul edilmelidir.²²

Klasik ilimlerin yapısı ve işlevi üzerine yapılan incelemelerde altı çizilen ve dikkatten kaçırılmaması gerektiğine işaret edilen bir diğer husus her ne kadar öyle zannedilseler de Fıkıh ve Tefsir usulü ilimlerinin esas itibarıyla mevcut nasları "ilkten" ya da "yeniden" anlama yöntemleri olarak görülmelerinin çok da isabetli olmayacağıdır.²³ Mesela Apaydın, meselenin bu yönünü izah sadedinde fukahâ şerî-ameli hükümleri naslardan ictihad yoluyla ilkten istinbât etmiş değildir. Esas itibarıyla yapmaya gayret sarf ettikleri şey ashâbın Hz. Peygamber'den öğrenip hayatlarına tatbik ettikleri anlam ve hükümleri sistemli bir şekilde zabta, açıklamaya sonra da tatbik çalışmasıdır, tespitinde bulunur.²⁴

Bu noktada fukahânın teşrî sahasındaki vazifesinin ne olduğu akla gelmektedir ki Apaydın bu vazifenin sınırlarına şu şekilde işaret etmektedir. Onların vazifesi bir taraftan mevcut anlamı dil kuralları ve delillerle tutarlı bir şekilde buluşturmaya diğer taraftan da mevcut hükmün uygulama alanını genişleterek anlamı yeni ortaya çıkan benzer hadiselerle kıyas yöntemi ya da kıyasın devamı niteliğinde kabul edilebilecek

²¹ Murteza Bedir vd. (ed.), *Modernleşme Protestanlaşma ve Selefileşme: Modern İslâm Düşüncesinde Nassın Araçsallaştırılması*, (İstanbul: İSAR Yayınları, 2019), 30; H. Yunus Apaydın, "Fıkıh Usulünün Temel Kabulleri ve Tarihselcilik", ed. Murat Şimşek, *Din ve Fıkıh Yazıları* (İstanbul: İlk Harf Yayıncılık, 2018), 190.

²² Bedir, *Modernleşme Protestanlaşma ve Selefileşme*, 28-30.

²³ H. Yunus Apaydın, "Klasik Fıkıh Usulünün Yapısı ve İşlevi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 1(2003), 10.

²⁴ Apaydın, "Klasik Fıkıh Usulünün Yapısı ve İşlevi", 10. Meselenin bu yönünü öne çıkaran benzer bir tespiti Bedir şöyle yapmaktadır: Ne sahâbe, ne de tâbiun uleması ibâdât, muâmelât ya da ukûbâta dair şerî hükümleri Kur'ân-ı Kerim'i ve sünneti tartışıp, yorumlayarak elde etmiştir. Şeriat doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den öğrenilmiş hükümlerdir. Bedir, *Modernleşme Protestanlaşma ve Selefileşme*, 20. Bunun anlamı furû-ı fikhın usul-i fikihtan önce teşekkül etmiş olduğu ve Fıkıh usulünün mutlak olarak, fikhî hükümleri ictihad ile elde etmemizi sağlayan bir metot olarak görülmesinin çok da isabetli olmayacağıdır. Murteza Bedir, "Kelâmcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 29 (2013), 84.

istihsan ve ıstıslah gibi yöntemlerle transfer etmeye çalışmaktan ibarettir.²⁵ O'na göre ikinci faaliyet sınırlı manada da olsa zaten mevcut anlamın zaman ve şartlara göre yorumlanması faaliyetidir ve de meşru bir yorumun temel kriteri sistematik, tutarlı, metodolojik bir çerçeveden hareket etmesidir. Mezhep işte bu sistemli ve tutarlı çerçeveye karşılık gelen bir olgudur.²⁶

Mezheple birlikte ya da mezhep çerçevesinde düşünme şeklindeki bu klasik tavrın²⁷ modern dönemde sıklıkla tenkit konusu olup,²⁸ yerini mezhepten bağımsız olarak düşünmeye terk etmesinin arkasındaki sebep, mezheplerin, tamamen modern hayatın gereği olarak ortaya çıkmış bazı meseleler ile modern değerlerle tezat teşkil ettiği için yeniden gözden geçirilmelerinin gerekliliğine inanılan bazı mevzular hakkında serbestçe icthad edebilmenin önünde engel olarak görülüyor olmalarıdır diyebiliriz. Bir başka deyişle mezheplerin icthad için çizdiği sınırlı çerçeve içerisinde kalınarak istenilen yeniliklerin hayata geçirilmesi pek mümkün görülmemektedir. Kadının sosyal hayattaki statüsü, çok evlilik, faiz yasağı, had cezaları modern değerler ışığında bu yeniden gözden geçirilmesi gereken mevzular arasında yer alan bazılarıdır²⁹ ve metinle doğrudan ve yeniden irtibat kurmanın yolu mezhep ve taklit kavramlarına muhalefetten geçmektedir.³⁰

Geleneğin mezhep ve taklit kavramları üzerinden maruz kaldığı modern tenkidin temelinde pür ilmi faaliyetler olarak görülmeleri çok da mümkün olmayan aksine İslâm dünyası üzerindeki maksatlı siyasetlerinin bir devamı olarak telakki edilmesi gereken klasik oryantalist çalışmaların bulunduğunu da bu noktada belirtmek gerekir. Schacht, J.N.D. Anderson ve N.J. Coulson gibi meşhur oryantalistlerin hicri üçüncü yüzyılın ortalarından itibaren ilk kaynaklara başvurma ve onları yorumlama hakkına sahip olma manasındaki mutlak icthad hakkının ortadan kalktığına ve farklı mezheplerin ortaya çıkmasıyla yerini şahsi muhakemelerine müracaat etmeksizin kendilerinden önceki otoritelerin görüşlerini

²⁵ Apaydın, "Klasik Fıkıh Usulünün Yapısı ve İşlevi", 12.

²⁶ H. Yunus Apaydın, "Sahih Anlam ve Meşru Yorum", *İslam ve Yorum Temel Tartışmalar, İmkanlar ve Sorunlar*, ed. Fikret Karaman (Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017), 37.

²⁷ Eyüp Said Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlâl* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 31.

²⁸ Reşid Rıza, *el-Vahdetü'l-İslâmiyye ve'l-Uhuvvetü'd-Diniyye* (Kahire: Dârü'l-Menar, 1367), ♣; Mohammad Iqbal, *The Reconstruction of Religious Thought In Islâm* (New Delhi: Kitab Bhavan, 1990), 168-177; Hasan Turâbî, *İslâmi Düşüncenin İhyâsı*, çev. Sefer Turan, Adem Yerinde (İstanbul: Ekin Yayınları, 1997), 11, 12; Mazheruddin Siddıqı, "Religious Thought of Sir Sayyid Ahmad Khan" *Islamic Studies* 6/3 (1967), 293; Fazlur Rahman, *İslâm and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1982), 29.

²⁹ Şule Eraslan, *Klasik İcma Teorisine Modern Yaklaşımlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 82-83.

³⁰ Apaydın, "Sahih Anlam ve Meşru Yorum", 31.

kabul etmek manasındaki taklide bıraktığına dair iddiaları³¹ Müslüman düşünürlerin zihin dünyasına tesir etmiş ve kendilerini savunmacı bir pozisyona mahkûm etmelerine yol açmış gözükmektedir. İctihadın sadece mutlak icthad şekline inhisarı ve mezhep içinde gerçekleşen diğer şekillerinin³² göz ardı edilmesi ya da mahza taklit olarak telakki edilmesi fıkıh tarihinin ilk iki asır hariç müctehitten ve ilmi ilerlemeden yoksun olduğunu iddia etmektir ki bu kabul edilemez.³³

Tefsir ilmine gelince o da Hz. Peygamber'in ve ashâbının nasları nasıl anlayıp tatbik ettiklerini mevzu edinir. Bu nedenle ana malzemesini tarihsel bağlamlara dair rivâyetler oluşturur. Bir diğer temel malzemesi ise dilbilimsel bilgilerdir. Bu nedenle Tefsir ilmi, bir taraftan Kur'ân-ı Kerim'in nüzûl dönemi dilsel özelliklerini göz önünde bulundurarak, diğer taraftan ayetlerin nüzûlünden önce vuku bulan hadiseleri, ayetlerin ilk muhataplarının kimler olduğunu ve bu ilk muhatapların ayetlerden ne anladıklarını Rasûlullâh'tan (s.a.v) ve sahâbeden nakledilen rivâyetler ile tespitiye çalışarak ayetlerin ilk anlamlarına ulaşmayı ve bu ilk anlamı sonraki nesillere aktarmayı gaye edinmiş normatif olmaktan ziyade betimleyici bir disiplin olarak tarif edilmiştir.³⁴ Tefsir, Hz. Peygamber'in ve Onun ashâbının ayet-i kerimleri nasıl anlayıp hayatlarına tatbik ettiklerini, o ayetler hakkındaki kıraatleri ve bilgileri de vererek ele alırken ayetleri umumi ifadeler kabul etmek suretiyle onlardan normatif sonuçlar çıkarma işi Fıkıh ilmi tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁵ Hal böyle olunca ayetlerin tebliği ve beyanı niteliğindeki Hz. Peygamber'den rivâyetleri ayrıca Hz. Peygamber'e ittibâyı gaye edinmiş ve bütün hayatlarını buna göre tanzim etmiş sahâbe ve tâbiundan gelen rivâyetleri dikkate almadan yapılacak bir tefsir faaliyetinin ayetlere kastetmedikleri manaları yükleme riskini akla getirmesi kaçınılmazdır.³⁶

31 Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law* (Oxford: 1964), 70-71; J. N. D. Anderson, *Islamic Law In The Modern World* (New York: University Press 1959),14; Noel J. Coulson, *A History of Islamic Law* (Edinburgh: 1978), 80.

32 İctihadın çeşitleri için bk. Yunus Apaydın, "İctihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/436.

33 Nitekim bu noktada Hallaq bizim için önemli bir tespitte bulunur. İlk asırlardan sonra da yeni bir takım meseleler için çözümler üretme aktivitesi devamlı olarak söz konusu olmuştur. Ancak farklı olan özellikle beşinci yüzyıldan itibaren hiçbir hukukçunun kendi adına yeni bir mezhep teşkil etmeye teşebbüs etmemesi, mevcut mezheplerden birine tabi olarak icthad faaliyetini sürdürmeyi tercih etmesidir. Wael B. Hallaq, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", *Int. J. Middle East Studies* 16 (1984), Printed in the United States of America, 11.

34 Mehmet Paçacı, "Çağdaşlık Sonrasında Tefsiri Yeniden Düşünmek", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1 (2009), 84-85, 87-88; "Klasik Tefsir Neydi" *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?* (İstanbul: Klasik, 2008), 13-14; Tahsin Görgün, "Klasik Anlama Yöntemlerinin İmkan ve Sınırları", *İlâhî Sözün Gücü* (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003), 191-193.

35 Paçacı, "Klasik Tefsir Neydi", 13.

36 Paçacı, "Çağdaşlık Sonrasında Tefsiri Yeniden Düşünmek", 88-89; Görgün, "Klasik Anlama Yöntemlerinin İmkan ve Sınırları", 205; Apaydın, "Sahih Anlam ve Meşru Yorum", 34. Bu noktada *sahih anlam* Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri şeklinde yani onun sünneti olarak vücut bulup, insanlara da böylece ulaştığından Hz. Peygamber'e

Yukarıda işaret etmeye çalıştığımız nedenlerden dolayı, Şeltût gibi modern dönem ulemasının iddia ettiğinin aksine vahyin anlaşılması ya da yanlış anlaşılması ya da anlamın yeni baştan-ilkten inşası şeklinde bir problem klasik bakış açısından söz konusu değildir. Bilakis anlamı açıklanmış ve muhatapları tarafından da anlaşılıp hayata tatbik edilmiş bir metin ile karşı karşıya olduğumuz açıktır.³⁷ Yapılması gereken Kur’ân’ı yeni baştan anlamaya çalışmak değil, bu mevcut-verili anlamı tahrif etmeden mezhep denilen sistematik, tutarlı ve metodolojik çerçeveden hareketle içinde bulunulan zamana uyarlamak olmalıdır.³⁸ Ancak modern dönemde Müslümanların gayr-i müslim dünya karşısındaki geri çekilişiyle Kur’ân-ı Kerim’in anlaşılması arasında irtibat kurulup, yenilginin Kur’ân’ın doğru anlaşılmasının neticesi olduğunun varsayılması asr-ı saadete gidip ilk kaynaklara müracaatla Kur’ân’a yeni baştan anlam verme çabasını gündeme getirmiştir ki bu yaklaşım tarzı modernizme zemin hazırlayan, bu günü mutlaklaştırarak geçmişi değerlendiren oldukça problemlili bir metodolojik yaklaşım olarak bu gün karşımızda durmaktadır.³⁹ Zira Kur’ân-ı Kerim’i sürekli yeni baştan anlama çabası O’nun bir değer olarak varlıkta tutulmasını imkansızlaştıran hatta *operasyonel* olarak kullanımının da önünü açan oldukça riskli bir anlayıştır.⁴⁰

3. Şeltût’un Yeni Anlama-Yorumlama Yönteminin Genel Özellikleri

Şeltût’un Kur’ân-ı Kerim’i yeni baştan anlama çabasının ve yeni metodolojik yaklaşımının temelini seleflerinde olduğu gibi ictihad kavramına yüklediği yeni anlam teşkil etmektedir. Klasik metodolojinin ictihad için çizdiği sınırlı çerçeve ve ulemanın ictihadının neticesi hükümler ile kendisini sınırlandırmak istemeyen Şeltût, ictihadi

---

tabi olmak Kur’ân-ı Kerim’i doğru anlamakla eş anlamlı kabul edilmiştir. Nitekim müellifler gelenek içerisinde sıklıkla dile getirilen “es-sünnetü kâdiyetün ale’l-kitâb” yani “Sünnet Kur’ân üzerinde belirleyicidir, Kur’ân sünnet üzerine değil” sözüne meselenin bu yönünü izhar eden bir söz olarak işaret etmekte ve burada sünnetin Kur’ân’a öncelendiğine değil sadece anlamın netleştirilmesindeki sünnetin vazgeçilemez önemine işaret edildiğine dikkat çekmektedirler. Apaydın, “Fıkıh Usulünün Temel Kabulleri ve Tarihselcilik, 196; Apaydın, “Sahih Anlam ve Meşru Yorum”, 33; Görgün, “Klasik Anlama Yöntemlerinin İmkan ve Sınırları”, 201; Paçacı, “Klasik Tefsir Neydi”, 11.

³⁷ Görgün, “Klasik Anlama Yöntemlerinin İmkan ve Sınırları”, 200; Apaydın, “Fıkıh Usulünün Temel Kabulleri ve Tarihselcilik”, 197; Tahsin Görgün, “Kur’an ve Fıkıh”, *İlâhî Sözün Gücü* (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003), 125.

³⁸ Apaydın, “Sahih Anlam ve Meşru Yorum”, 35.

³⁹ Görgün, “Klasik Anlama Yöntemlerinin İmkan ve Sınırları”, 188-189; İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2003), 38-40.

⁴⁰ Apaydın, “Sahih Anlam ve Meşru Yorum”, 32. Ancak Muhammed Abduh-Reşid Rıza hareketiyle başlayan klasik dönem müfessirlerinin Kur’ân-ı doğru anlama metodu geliştiremediklerine dair bu söylem modern dönemde o kadar yaygınlık kazanmıştır ki Nasr Hamid Ebu Zeyd, Muhammed Ahmed Halefullah, Hasan Hanefi gibi meşhur pek çok isim tarafından hemen hemen aynı söylem ve iddialarla tekrar edilmiştir. Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlâhî Hitabın Tabiatı*, çev. M. Emin Maşalı (Ankara: Kitabiyat, 2001), 285. Hasan Hanefi, “Konulu Kur’ân Tefsiri Metodu”, çev. Sönmez Kutlu, *İslâmî Araştırmalar* 9/1-4 (1996), 159 vd. Muhammed A. Halefullah, *Kur’ân’da Anlatım Sanatı*, çev. Şaban Karataş (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 32.

dört mezhepten birine bağlı kalmadan hatta dört mezhep dışındaki bir mezhepten de nakli mümkün görerek, maslahatın icabına göre hareket etmek şeklinde yorumlamaktadır.⁴¹ Fıkıh usulünün *Kur'ân, sünnet, icmâ ve kıyas* şeklindeki kaynaklar tasnifine muhalefet ederek, onları *Kur'ân, sünnet ve rey* şeklinde yeniden tanımlayan Şeltût,⁴² icmânın klasik tanımına da itiraz etmekte, kavramı dayanağı maslahat olan kolektif icthad şeklinde yorumlayıp, üçüncü kaynak olarak kabul ettiği rey başlığının altına kıyasla birlikte yerleştirmektedir.⁴³ Şeltût'un kaynaklar hiyerarşisiyle ilgili bu tasarrufunun, sadece tasnife yönelik teknik bir tasarruf olmaktan ziyade pratik bir takım amaçlar için yapıldığı, bu haliyle de klasik metottan önemli bir sapma olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁴

Zaruret ve maslahat kavramlarını aşırı yoruma tabi tutarak, zaruret halinde ve bir maslahat söz konusu olduğunda banka kredisi almanın ve faiz ödememenin, ayrıca muhafaza ve biriktirme gayesiyle parayı tasarruf bankalarına yatırıp kâr almanın helal olduğuna dair Şeltût'un fetvaları⁴⁵ bu pratik amaçlarla kastedilenin modern hayatın dayattığı bazı muamelelere meşruiyet kazandırma gayreti olduğunu ortaya koymaktadır. Fıkıh usulü ilmi içerisinde müstakil kaynak olarak kabul edilmeyen hatta kıyasa nazaran naslarla daha zayıf bir bağ kurma metodu oldukları için hüküm istinbâtında ancak kıyastan sonra kendilerine başvurulabilecek sınırlı tâlî yöntemler olarak telakki edilen maslahat ve zaruret gibi kavramların kapsamlarının müellif tarafından genişletilmesine karşın, usulün iki önemli kaynağı Kur'ân ve sünnetin etkinlik sahaslarını daraltma gayreti oldukça dikkat çekicidir.⁴⁶ Şeltût özellikle sünnetle ilgili bu yaklaşımından dolayı Ezher şeyhlerinden M. Hüseyin Hızır'ın sert eleştirilerine maruz kalmıştır.⁴⁷

Şeltût'un yeni tefsir metodunun esasını da yukarıda mahiyetine işaret ettiğimiz usul anlayışı ve icthad kavramına yüklediği anlamla paralel bir şekilde Kur'ân-ı Kerim'in nüzûlündeki genel maksatları, ayrıca tek tek surelerin içerdikleri makâsıdı

⁴¹ Şeltût-Sayis, *Mukayeseli Mezhepler Hukuku*, 13.

⁴² Şeltût, *Akaid ve Şeriat*, 2/87-88.

⁴³ Şeltût, *Akaid ve Şeriat*, 2/176.

⁴⁴ Zebiri, *Mahmûd Shaltut*, 82-83.

⁴⁵ Mahmûd Şeltût, *el-Fetavâ* (Beyrut: Darü's-Şuruk,1983), 351-354; Yusuf Kardavi'nin, Şeltût'un bu fetvalarının zaruretin aşırı yorumuna dayandığını söyleyerek tenkidi hakkında bk. Yusuf Kardavi, *Çağdaş Meselelere Fetvalar*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Ravza Yayınları, 1996), 2/304.

⁴⁶ Şöyle ki, Şeltût, ahkâm ayetlerinde nadiren tafsilata girildiğini, ekseriyetle genel bir takım hükümler vaz edilip şeriatın genel gayelerine işaret edilmekle yetinildiğinin altını çizmektedir. O'na göre ayrıntılar bu genel gayeler doğrultusunda müctehidin anlayışına tevdi edilmiştir. Hz. Peygamber'in sünnetine gelince O'nun söz, fiil ve takrirleri şerî hüküm niteliği taşıyıp taşımamalarına göre bir ayırma tabi tutulmalıdır. Resûlullah'tan nakledilen pek çok haberin sünnet veya mendup gibi şerî bir hükme tekabül ediyormuş gibi gösterilmeye çalışıldığını ileri süren Şeltût, aslında bu tasarrufların pek çoğunun şerî hüküm niteliği taşımayan Hz. Peygamber'e has tasarruflar olduğunu vurgulamaktadır. Şeltût, *Akaid ve Şeriat*, 2/124-128.

⁴⁷ Beyyumi, *en-Nehdatü'l-İslâmiyye*, 3/77.

tespit teşkil etmektedir. Bir konu hakkında vârid olmuş bütün ayetleri bir araya getirip onlar üzerinde inceleme yaptıktan sonra Allah'ın (c.c) o mevzuya dair muradını tespit etmeye çalışmak da Şeltût'un bu yeni tefsir metodunun bir parçasını oluşturmaktadır. Şeltût'a göre bu yöntem Kur'ân'ı anlamının en doğru yöntemidir.⁴⁸ Zira bu yolla müfessir ayetleri birbirinin tefsirinde kullanır. Kur'ân'da belli bir ayet hakkında araştırma yaparken o ayetin sırrı umumiyetle gözden kaçmaktadır. Ancak o ayetin mevzu edindiği şey hakkında benzer bir ayet iştilince sır ifşa olmakta, anlam netleşmektedir. Neticede ise hem bu ayetlerden çıkarılabilecek hükümler hem de mevzu hakkında vârid olmuş ayetlerin hedeflediği makâsıd ortaya çıkmaktadır. Şeltût'a göre herhangi bir ayet hakkındaki bilginin bu şekilde Kur'ân'ın bizzat kendisinden edinilmesi yani Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri insanları Allah'ın Kitab'ı ve teşrî hakkında sû-i zandan koruduğu için en isabetli yöntemdir.⁴⁹ Dahası böylece kastetmedikleri manaları çıkarabilmek için ayetlerin zorlama yorumlara konu edilmesinin de önüne geçilmiş olmaktadır.⁵⁰

Kur'ân'ın sırf teorik ve manevi meselelere dair bir kitap olduğu fikrinin insanların genelinin aklına yerleştiğini hatta dinde derinleştikleri düşünülen insanlar nazarında bile Kur'ân'a bakışın bundan farklı olmadığını iddia eden Şeltût, bu batıl fikrin hem Kur'ân'a zulm hem de kendilerine zulm olduğunu, bu anlayışın Kur'ân'ı, ilim, hikmet, teşrî, siyaset ve terbiye sahasının bitmez tükenmez bir kaynağı olma özelliğinden mahrum bıraktığını ileri sürmektedir.⁵¹

Tüm bu gerekçelerle Tevbe suresinin 121. ayetine kadar Kur'ân-ı Kerim'in ilk on cüzünü tefsir eden Şeltût'un makaleleri, mezhep ihtilaflarını asgariye indirip mezhepler arasındaki ortak noktaları vurgulamak suretiyle Ehl-i sünnet ile Şia arasında yakınlaşma tesis etmek amacına matuf olmak üzere kurulmuş, *Cemâatü't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye* isimli kurumun yayın organı *Risâletü'l-İslâm* isimli dergide, 1949'dan itibaren üç aylık periyotlarla yayımlanmış,⁵² 1959'da ise *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerim: el-Eczâ'u'l-aşeretü'l-ülâ* ismi ile kitap halinde neşredilmiştir.⁵³

"Konulu tefsir metodu" da denilen Şeltût'un bu metodunun aslında klasik literatür içerisinde "Kur'ân'ın bazısı bazısını tefsir eder" şeklinde ifade edilen Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri metoduna atıfla asr-ı saadete kadar götürülebilecek bir geçmişi bulunmaktadır.⁵⁴ Ancak Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri, gelenek içerisinde diğer bütün yöntemlere alternatif olmayıp, onlarla birlikte kendisine başvurulmuş bir yöntemken⁵⁵ konulu tefsir metodu, yeni çağın problemlerine çözüm üretmek için, bütünlükten uzak ve parçacı olmakla tenkit edilen klasik anlama-açıklama

⁴⁸ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 29-30.

⁴⁹ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 33.

⁵⁰ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 30.

⁵¹ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 31-32.

⁵² eş-Şal, "Şeltût, Mahmûd", 494-495.

⁵³ Zebiri, *Mahmûd Shaltut*, 150.

⁵⁴ Mevlüt Güngör, "Tefsirde Konulu Tefsir Metodu", *İslâmi Araştırmalar*, 2/ 7 (1988), 50.

⁵⁵ Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn* (Beyrut: ts.), 1/28-29.

yöntemlerine yegane alternatif olmak üzere XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Temel özelliği de tefsirde, hadis, eser ve rivâyet gibi kavramlara müracaatı büyük oranda reddedip Kur'ân-ı Kerim'i İslâm düşüncesinin tek kaynağı olarak görmek/göstermek şeklinde tezahür etmiştir.⁵⁶ Bu metodun bir diğer büyük *handikabı* tüm Kutsal Kitapların temel özelliği olmak üzere Kur'ân-ı Kerim'in ayetleri de konu itibarıyla birbirinden ayrıştırılamaz bir şekilde iç içe geçmişken onları konusal bir tertibe tabi tutmanın pek de mümkün olmadığı, buna rağmen tercih edilecek böyle bir yöntemin ayetlerin anlam alanlarını daraltıcı hatta ulaşılan anlamın ne kadar Kur'ânî olduğunun tartışmaya açılacağı türden bir faaliyete dönüşeceği gerçeğidir.⁵⁷

4. Mahmûd Şeltût'un Cihad Ayetlerini Yorumu

Şeltût'un yukarıda çerçevesini çizdiğimiz yeni anlama-yorumlama metodu ile yaptığı denemelerden ilki kendisinin de ifade ettiği üzere *Kur'ân ve Kadın* isimli çalışmasıdır. Bir diğeri ise cihad mevzuu olup Şeltût bu meseleyi de Kur'ân ve Kıtâl başlığıyla ele almaktadır.⁵⁸ Şeltût'un, 1948'de Kahire'de basılan *el-Kur'ân ve'l-Kıtâl* isimli eseri esas itibarıyla İslâm'ın savaşa dair genel ilkeleri hakkında yaptığı radyo konuşmalarından müteşekkildir. Eser 1951'de "el-İslâm ve'l-'alakatü'd-devliyye fi's-silm ve'l-harb" ismiyle de basılmış,⁵⁹ 1977'de ise R. Peters tarafından "Jihad in Mediaeval and Modern Islam" ismi ile İngilizce'ye tercüme edilmiştir.⁶⁰

İslâm'a ve Müslümanlara saldırabilmek için müracaat ettiklerine dikkat çekmektedirİslâm'da cihadın mahiyeti meselesi taraflarını müsteşriklerin ve de XIX. yy. Müslüman aydınlarının teşkil ettiği modern dönemin en esaslı tartışma mevzularından birisidir.⁶¹ Nitekim Şeltût savaş meselesini inceleme konusu yapma gerekçesini açıklarken meselenin müsteşriklerle alakalı kısmına işaret ederek, gayr-i müslimlerin ekserisinin bu mevzuya. Ona göre Kur'ân-ı Kerim'deki savaşla ilgili muhtelif ayetleri ve bunlar arasındaki ilişkileri inceleyen din düşmanları, bazı

⁵⁶ Modern dönemde "Konulu Tefsir" çalışmalarının, gelenekten kopuk olduğu ve bu tür çalışmaların modern yaklaşımların öncelendiği "Kur'an merkezli" bir din anlayışının bir neticesi olarak ortaya çıktığı şeklindeki değerlendirmeler için bk. Bilal Gökür, "Konulu Tefsir: Hedef, İmkân ve Sınırları", *Tarihten Günümüze* (2010), 456, 462-463. Modern dönemdeki konulu tefsir çalışmalarının Kur'ân'a yaklaşımda yeni bir arayış olmak üzere ilk çıkış yerinin Ezher Üniversitesi yani Muhammed Abduh ve ekolü olduğu ve bu konudaki değerlendirmeler için bk. Şahin Güven, "Günümüz Tefsir Çalışmalarında Yeni Bir Yöntem: Konulu Tefsir Metodu", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar* (2010), 445.

⁵⁷ Güven, "Günümüz Tefsir Çalışmalarında Yeni Bir Yöntem", 451-452.

⁵⁸ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtâl*, 34.

⁵⁹ Şimşek, "Mahmûd Şeltût", 390.

⁶⁰ eş-Şal, "Şeltût", 495.

⁶¹ İslâm'ın kılıç ve şiddet yolu ile yayıldığı iddia eden bazı şarkiyatçıların görüşleri için bk. Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam* (Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1955), 62-64; C. Snouck Hurgronje, *Selected Works of C. Hurgronje=Oeuvres choisies de C. Snouck Hurgronje*, ed. G.H. Housquet, Joseph Schacht (Leiden: E. J. Brill, 1957), 72-73; Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law* (London: Oxford University, 1964), 130-131.

ayetlerin müdafaa savaşını emrederken, bazılarının herhangi bir saldırı söz konusu olmasa bile merhametsiz bir taarruz savaşını teşvik ettiğini, bu durumun da Kur'ân ayetleri arasındaki tenâkuzun açık göstergesi olarak kabul edilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Zihinleri bulandırmaya ve Kur'ân-ı Kerim'de yanlışlar aramaya girişen bu din düşmanlarına cevap vermek bir Müslümanın en önemli meselesi olmalıdır.⁶² Çünkü Şeltût'a göre müsteşriklerin iddiasının aksine İslâm'da cihad ancak can, mal ve vatana yönelik bir taarruz halinde düşmana karşılık vermek, İslâm davasını muhafaza etmek ve din hürriyetini tesis etmek amacına matuf olmak üzere sırf meşru müdafaa için başvurulabilir bir yükümlülüktür.⁶³

Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Sir Seyyid Ahmed Han, Fazlur Rahman gibi modern dönemin pek çok yenilikçi ismi tarafından da şiddetle savunulduğuna şahit olduğumuz sırf müdafaa harbi olarak cihad yorumuna⁶⁴ Şeltût, herhangi bir rivâyete ve mezheplerin konu hakkındaki değerlendirmelerine müracaat etmeden İslâm'ın genel gayelerinden hareketle ve temelinde sadece Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri anlayışının yattığı modern manada konulu tefsir yöntemi ile ulaşmaya çalışmaktadır. Zira sırf müdafaa savaşı manasında bir cihad yorumuna klasik metotlarla ve klasik kaynaklara müracaatla ulaşılması mümkün gözükmemektedir. Her ne kadar günümüzde, gayr-i müslimlerle ilişkilerde aslolanın barış olduğunun Hanefi kaynaklara referansla savunulabileceği iddia edilmişse de⁶⁵ bu iddia pek de isabetli görülmemiştir.⁶⁶ Zira cihadın illeti konusunda Hanefiler ve Şafiler arasındaki ihtilafa

⁶² Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 84.

⁶³ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 56-57, 65-66, 79, 89.

⁶⁴ Reşid Rızâ, Muhammed Abduh, *Menar Tefsiri=Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim-Tefsiru'l-Menar*, çev. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Ekin Yayınları, 2012), 10/248, 258, 269, 272, 273; Reşid Rızâ, Muhammed Abduh, *Menar Tefsiri=Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim-Tefsiru'l-Menar*, çev. Ali Rıza Temel, Mehmet Erdoğan (İstanbul: Ekin Yayınları, 2012), 12/89, 90, 94; Reşid Rızâ, Muhammed Abduh, *Menar Tefsiri=Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim-Tefsiru'l-Menar*, çev. İbrahim Tüfekçi, Ali Rıza Temel (İstanbul: Ekin Yayınları, 2012), 11/260, 281, 303; J. M. S. Baljon Jr., *The Reforms and Religious Ideas of Sir Sayyid Ahmad Khân* (Leiden: E. J. Brill, 1949), 31; Fazlur Rahman, *Major Themes of the Qur'an* (Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1994), 63. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren klasik cihâd öğretisini tenkit edip cihadın sırf müdâfa savaşı olarak yeniden yorumlanması ile ilgili ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Rudolph Peters, *Jihad in Classical and Modern Islam* (Princeton: Markus Wiener Publishers 1996); Özgür Kavak, "Fıkıh Literatüründe Cihad Hükümleri ve Modern Cihad Yorumları", *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği*, ed. Ahmet Emin Dağ (İstanbul: İHH Yayınları, 2016).

⁶⁵ Ahmet Özel, "Cihâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/528; "Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43/2 (2012), 46.

⁶⁶ Mustafa Öztürk, "Cihâd Ayetleri: Tefsir Birikimine, İslâm Geleneğine ve Günümüze Yansımaları", *İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihâd* (İstanbul: 29 Mayıs Ünv. Kur'an Araştırmaları Merkezi (Kuramer), 2016), 151; Talip Türcan, "İslâm Hukukunun Klasik ve Çağdaş Doktrinlerinde Cihâd (Savaştan Barışa Doğru Bir Evrilme)", *İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihâd* (İstanbul: 29 Mayıs Ünv. Kur'an Araştırmaları Merkezi (Kuramer), 2016), 291.

rağmen⁶⁷ sırf savunma savaşından ibaret bir cihad tanımının Hanefi kaynaklardan çıkarılması çok da mümkün gözükmemektedir. Aksine Hanefi kaynaklar da dahil olmak üzere klasik Fıkıh ve Tefsir kaynaklarında cihad sırf müdafaa savaşı olarak tanımlanmaz. Bu kaynaklarda düşmanın herhangi bir taarruzu söz konusu olmasa bile, Müslümanların, mücerret i'lâ-i kelimetullâh için kafirlerle kıyamete kadar kesintisiz sürdürmeleri gereken cihad⁶⁸ yükümlülüklerinin altı çizilir. Buna göre cihad ile hedeflenen asıl gaye Allah'ın dinini yaymak ve Onun adını yüceltmek, küfrün fitnesini ve kafirlerin şerrini defetmek, şirk ehlinin direncini kırıp Müslüman olmalarını ya da öldürülmelerini, ehl-i kitabın ise İslâm'a girmelerini ya da cizye vermelerini temin etmektir.⁶⁹ Gayr-i müslimlerle sulh hali ise sulhün Müslümanların faydasına olması durumları için söz konusu olup arızı bir durumdur. Ulemanın bu konudaki dayanağı Hz. Peygamber'in (s.a.v) Müslümanların yararını gözeterek Hudeybiye senesinde savaşı terk edip Mekkelilerle sulh olmasıdır.⁷⁰ Ulema Kur'ân-ı Kerim'de yer alan barış muhtevalı bazı ayetler ile muhtevası böyle olmayan ayetlerin arasını telif için ise klasik nesh metoduna müracaat etmiş, mevcut cihad ayetlerinden sonra nazil olanın önce nazil olmuş ayetin hükmünü kaldırdığı bir kaç aşama tanımlamasıyla yorumlamıştır.⁷¹

⁶⁷ İmam Şafî'nin görüşüne göre savaşın illeti kafirin küfrüdür. Hanefiler ise illet olarak harp ve kıtal'e işaret ederler. Ebu'l-Velîd Muhammed b. Aḥmed b. Muḥammed b. Aḥmed b. Ruşd el-Ḳurtubî İbn Ruşd, *Bidâyetu'l-Muctehid ve Nihâyetu'l-Muktesid* (Ḳahire: Dâru'l-Ḥadîs, 1425/2004), 2/147.

⁶⁸ Bu konuda sıklıkla atıfta bulunan bir hadis "Cihad, Allah teâlânın beni gönderdiği gündün ümmetinden son bir topluluğun Deccal ile savaşmasına kadar sürecektir." şeklindedir. Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, 4/184. Ayrıca cihad konusunda farz-ı kifâyenin yerine getirilebilmesi için senede bir kere herhangi bir taarruz olmasa da Müslümanların küffar üzerine cihad etmesinin gerekliliği görüşü için bk. Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf Şirazi, *el-Mühezzeb fi Fikhi'l-İmam eş-Şafî*, thk. Muhammed Zuhayli (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1996/1417), 5/ 228- 229; Şemseddin Muhammed b. Hüsameddin el-Horasani Kuhistânî, *Câmiü'r-rumuz fi şerhi'n-Nukaye* (İstanbul: Matbaatü'l-Ma'sumiyye, 1291), 2/310.

⁶⁹ Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. Ebûbekr el-Ferğânî el-Mergînânî, *el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-Mubtedî*, nşr. Ṭallâl Yûsuf (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 2/378-379; Muhammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-Seraḥsî, *el-Mebsût*, nşr. Ḥalîl Muhyiddîn el-Meyyis (Beyrût, 1414/1993), 10/2-3, 5-6, 7; Ebû İshâk İbrâhim b. 'Alî eş-Şîrâzî, *el-Muhezzeb fi Fikhi'l-İmâm eş-Şafî*, (Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye), 3/266, 274; İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-Muctehid*, 2/151-152; Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Aḥmed b. Muhammed b. Ḳudâme el-Cemâ'îlî İbn Ḳudâme el-Maḳdisî, *el-Muğnî*, nşr. 'Abdullâh et-Turkî, 'Abdulfettâḥ Muhammed el-Ḥulv (Riyad: 'Alemlü'l-Kutub, 1417/1997), 13/10; Ebû'l-Ḳâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf 'an Ḥaḳâiki Ğavâmiḍi't-Tenzîl* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 1/235. Gayr-i müslimlerle ilişkilerde asl olanın savaş olduğunu Hanefi kaynaklara referansla açıklayan bir 18. yy. Osmanlı aliminin cihad risalesi hakkındaki çalışmamız için bk. Şule Eraslan, "18. Yüzyıl Osmanlı Ulemâsı Nazarında Cihâd: Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi ve Neylû'r-Reşâd fi Emri'l-Cihâd İsimli Risâlesi", *Akademik-Us* 1/2 (2017).

⁷⁰ el-Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/381.

⁷¹ Şöyle ki; Hz. Peygamber (s.a.v) ve Müslümanlar başlangıçta "Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et." en-Nahl 16/125 şeklindeki ayetle müşriklerden uzak durmaya sevk edilmiş, daha sonra ise

Şeltût'a göre ise ulemanın amacı her ne kadar Kur'ân'a hizmet olsa da bazı ayetlerin birbirleriyle tenâkuz halinde olduğunu zannedip ayetlerin arasını uzlaştırmaya gayret sarf etmesi ve bunun dayanağı olarak nesh teorisine müracaat etmesi büyük bir hatadır. Üstelik seçtikleri bu yöntemle farkında olmadan din düşmanlarının amaçlarına hizmet etmektedirler. Bu nedenle mesela ulemanın Tevbe suresi 36. Ayetin kendisinden önceki bütün af ve bağışlamaya dair ayetleri nesh ettiğini iddia etmeleri kabul edilemez.⁷²

Şeltût'a göre, İslâm'ın genel gayelerini ve İslâm davetinin nasıl bir tabiata sahip olduğunu bilmek kıtal ayetlerini doğru anlayıp, değerlendirmenin ön şartıdır. Şari'in ikrahı/zorlamayı İslâm'a davetin bir yolu olarak seçme ihtimali var mıdır, sorusuna İslâm davetinin tabiatına dair özellikler göz önünde bulundurulmadan sağlıklı bir şekilde cevap verilemez. Tek tek kıtala dair ayetlere de ancak bu ön inceleme neticesinde ulaşılabilecek sonuçlara göre doğru anlam verilebilir ve onlar İslâm davetinin genel tabiatı ve hedeflediği gayeleriyle tenâkuza düşmeden doğru bir şekilde anlaşılabilir.⁷³

Şeltût'un tespitine göre İslâm davetinin en temel özelliği akla ve insan fitratına uygun olmasıdır. İlme teşvik, merhametli olmaya ve hayra çağrı, barış telkini, zulüm ve fesada karşı savaş, zihni atâletle mücadele, ataların yoluna tabi olmayı tenkit, açıklık, sadelik ve kolaylık, insanları içerisinde sonsuz nimetler barındıran bu hayattan daha yüce bir hayata davet, İslâm davetinin tabiatı hakkında fikir veren diğer önemli hususlardır.⁷⁴

Böyle hususiyetlere sahip bir davetin iman konusunda ikraha, cebre ihtiyaç duymayacağı da aşîkârdır. Zira inanmaya davet edildiğimiz hakikat kendisinde muğlaklık, güçlük, gayr-i tabilik bulunmayan, zâhiren ve bâtinen beşer fitratına aykırılık taşımayan sade ve kolay bir hakikat olduğunda insanlar benimsesinler diye bu hakikate teşvik etmeye ihtiyaç yoktur. İkrahi imana sevk etmenin yollarından biri haline getirmek, bir kimseyi inanmaya zorlamak, davetin kendisine zarar verdiği gibi kişinin ondan yüz çevirmesine de sebep olur.⁷⁵

“Kendileriyle savaşılana (müminlere) zulme uğramış olmaları nedeniyle (savaş konusunda) izin verildi.” el-Hac 22/39 mealindeki ayetle kendilerine saldırılması durumunda Müslümanların meşru müdafaaada bulunmalarına müsaade edilmiştir. “Fitne tamamen yok edilinceye ve din de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın.” el-Bakara 2/193 ve “Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün.” et-Tevbe 9/5 şeklindeki ayetlerle ise Müslümanların taarruza geçmeleri emredilmiştir. Serahşî, *el-Mebsûṭ*, 10/2; a. mlf. Şerhu's-Siyerî'l-kebîr, thk. Selâhaddin el-Müneccid. (y.y. Matbaatu Mısır, 1958), 1/188; Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İdrîs eş-Şâfi'î, nşr. Rif'at Fevzî 'Abdulmuṭṭalib, (Dâru'l-Vefâ: el-Mansûre, 1422/2001), 5/365; Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 1/235.

⁷² Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 83-84, 85-86, 87.

⁷³ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 35-36.

⁷⁴ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 38, 46.

⁷⁵ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 37-38, 42-43.

Şeltût'a göre İslâm davetinin tabiatına dair tüm bu gerçekler, bu davet içerisinde ikraha yer olmadığını ortaya koymak noktasında esas itibariyle yeterlidir. Ancak naslar üzerinde yapılacak hususi bir araştırmayla da iman konusunda ikraha meşruiyet kazandıracak herhangi bir nassa tesadüf etmenin mümkün olmadığı aksine ulaşılan ilk sonucu teyit niteliğinde pek çok nassa ulaşılabileceği kesindir.⁷⁶ Şöyle ki Allah teala “*Dinde zorlama olmadığını*” apaçık ayetlerle dile getirmiştir.⁷⁷ “*Dilese yeryüzünde bulunanların hepsinin topyekûn iman edeceğini*”⁷⁸ ancak muradının bu olmadığını, insanları imanı veya küfrü, hidayeti veya dalaleti seçmek hususunda serbest bıraktığını, tefekkür ederek, iyice düşünüp taşınarak Müslüman olmalarını istediğini bu nedenle “*onlara hakikati açıklayan, göklerin ve yerin melekutu hakkında düşünmeye çağıran müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdiğini*,”⁷⁹ “*Peygamberleri için seçtiği davet metodunun da hikmet ve güzel öğütten ibaret olduğunu*”⁸⁰ açıkça bildirmiştir. Müslümanların sayı olarak az, güç kuvvet bakımından zayıf oldukları vahyin Mekke döneminde de güce kuvvete kavuştukları Medine döneminde de Rasûl’ün vazifesinin, tebliğ, ihtar ve müjdelemekten ibaret olduğu apaçık ayetlerle ortadayken iman konusunda cebrin meşruiyetini kıtal ayetlerine referansla savunmak imkansızdır.⁸¹

Şeltût ilk kıtal ayeti olarak “*Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphesiz ki Allah’ın onlara yardım etmeğe gücü yeter.*” şeklindeki Hac suresi 39. ayete işaret etmektedir. Esasında Müslümanlara savaş izninin ilk olarak hangi ayet ile verildiği klasik kaynaklarda ihtilafli bir mesele olup, bu konuda Hac 39. ayet ile Bakara 190. ayete işaret edildiği görülmektedir.⁸² Şeltût, İslâm’da savaşın meşruiyet gerekçesini tespit edip, savaşın İslâm’a davetin bir yöntemi sayılmayacağını ispat gayreti içinde olduğundan bu ihtilafa değinmez. Burada altını çizdiği husus, ayette cihada verilen iznin illetinin açıkça “Müslümanlara uygulanan zulüm” şeklinde beyan edilmiş olmasıdır. Mekke’de kötü muameleye maruz kalan ve din hürriyetinden mahrum bırakılan Müslümanlar, mallarına ve canlarına kastedilerek hicrete mecbur bırakıldıktan sonra Medine’de Allah’ın emrine sabredip hükmüne rıza göstererek ikamet etmişler, sürecin nihayetinde ise ikraha İslâm’a davetin bir yöntemi olabileceğine dair en ufak bir işareti içerisinde barındırmayan savaşa dair bu ilk ayet nazil olmuştur.⁸³

Şeltût’a göre savaşa izin veren Hac 39. ayet-i kerimeden sonra nazil olan ve savaşın sebebi ve gayesi hakkındaki ilkeleri içeren Bakara 190-194. ayetlerde de

⁷⁶ Şeltût, *el-Kur’ân ve’l-Kıtal*, 43-44.

⁷⁷ el-Bakara 2/256; Hûd 11/28; Şeltût, *el-Kur’ân ve’l-Kıtal*, 55, 47.

⁷⁸ Yunus 10/99; Hûd 11/118; el-Mâide 5/48; eş-Şuarâ 26/4.

⁷⁹ en-Nisâ 4/165; el-Mâide 5/19; en-Nur 24/54; Şeltût, *el-Kur’ân ve’l-Kıtal*, 44-45.

⁸⁰ en-Nahl 16/125; Tâhâ 20/43-44; el-Gâşiye 88/21-22; Şeltût, *el-Kur’ân ve’l-Kıtal*, 49, 53.

⁸¹ Nûr 24/54; Şeltût, *el-Kur’ân ve’l-Kıtal*, 52-53.

⁸² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/235; Ebû’l-Fidâ İsmâil b. ‘Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*. nşr. Sâmî b. Muḥammed Selâme (y.y: Dâru Ṭayyibe, 1420/1999), 1/523; İbn Keşîr, *et-Tefsîr*, 5/433.

⁸³ Şeltût, *el-Kur’ân ve’l-Kıtal*, 63, 64, 65.

İslâm'a davet konusunda ikrahın bir yöntem olarak benimsenebileceğine delalet eden herhangi bir ifade söz konusu değildir. Bu ayetlerde Allah;⁸⁴ *"Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırıları sevmez."*⁸⁵ *"Onları yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram'da onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar size karşı savaş açarlarsa siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir."*⁸⁶ *"Eğer onlar vazgeçerlerse, Allah gafûr ve rahîmdir."*⁸⁷ *"Fitne tamamen yok edilinceye ve din de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Şayet vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur."*⁸⁸ *Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır. Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah müttakîlerle beraberdir."*⁸⁹ buyurarak, Hac 39. ayette olduğu gibi apaçık lafızlarla Müslümanlara verilen savaş emrinin sebebi olarak, Müslümanlara yönelik düşmanlığa, onların evlerinden yurtlarından çıkarılmalarına, Allah'ın kutsiyet atfettiği mekan ve zamanların hürmetinin çiğnenmesine ve de din hürriyetinden mahrum bırakılmış olmalarına işaret etmektedir.⁹⁰

Şeltût bu dört ayeti tefsire şu açıklamalarla devam etmektedir. Müslümanların vatanlarından çıkarılmaları, can ve mallarına kastedilmesi katilden yani insan öldürmekten bile daha büyük bir fitne olarak tavsif edilmiş, Müslümanlara bu şekilde savaş açanların her nerede bulunurlarsa orada onların peşlerine düşülmesine izin verilmiştir. Kendileriyle savaşılması durumunda Müslümanlara verilen Allah yolunda savaşma izni düşmanlarına karşı misilleme olacak kadar ve cezaya karşı ceza şeklinde karşılık vermek şeklinde olup ayetlerde haddi aşmak, Allah'ın haddi aşmayı ve haddi aşanları sevmediği ifade edilmek suretiyle yasaklanmıştır.⁹¹ Ayetlerde yine, dinde fitnenin ortadan kalkması ve dinin Allah'a ait olup insanların herhangi bir baskı zulüm söz konusu olmadan din hürriyetlerini elde edebilmeleri savaşı sonlandırma sebebi olarak açıklanmış, din hürriyetine kavuşulması, insanların emniyetinin tesisi, kutsal mekanların ve zamanların hürmetine yönelik ihlallerin ortadan kalkması insanları inançları konusunda fitneye düşürme teşebbüslerinin son bulması durumunda savaşı sürdürmenin de bir gerekçesi olamayacağı net bir şekilde ifade edilmiştir.⁹²

⁸⁴ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 67, 69.

⁸⁵ el-Bakara 2/190.

⁸⁶ el-Bakara 2/191.

⁸⁷ el-Bakara 2/192.

⁸⁸ el-Bakara 2/193.

⁸⁹ el-Bakara 2/194.

⁹⁰ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 65.

⁹¹ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 68.

⁹² Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 68, 69. Şeltût savaşın meşruiyet sebebi ve gayesi hakkında Bakara suresindeki bu ayette zikredilenlerin, *Nisa 91, Tevbe 12-13, 36.* ayetler gibi pek çok ayette aynen ya da yaklaşık bir şekilde tekrar edildiğini tüm bu ayetler üzerinde tefekkür edilmesi durumunda özellikle de ayetlerde ki Allah'ın *"Eğer sizden uzak durmazlar ise"* en-Nisâ 4/91 *"Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldırırlarsa"* *"ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı"*

Bakara suresindeki bu ayetler hakkında müfessirlerin nesh teorisine müracaatla açıklamada bulduklarını ifade eden Şeltût, bunu hayret verici ve kabul edilemez bir yaklaşım olarak görmektedir. O'na göre müfessirlerin, Bakara 191. ayetin kendisinden önce gelen, Bakara 190. ayeti, Bakara 193. ayetin de Bakara 191. ayeti nesh ettiğine yönelik iddiaları dört ayetten müteşekkil bu paragrafın iki nasih ve iki mensuh ayeti içerir hale gelmesiyle sonuçlanmıştır ki, ayetler hakkında bu tarz bir açıklama yöntemi din düşmanlarının Kur'ân'da tenâkuz bulunduğu iddialarına zemin hazırlamaktan başka bir anlam ifade etmez. O'na göre kıtal ayetleri arasında tenâkuz ve tearuz söz konusu olmadığı gibi, bu konuda nesh iddialarına da mahal yoktur. Ayetler muhkemdir ve hepsi tek bir hükme tek bir sebebe tek bir gayeye dairdir.⁹³

Şeltût'un diğer bütün cihad ayetleri hakkında olduğu gibi Bakara suresindeki bu ayetlerin tamamını sırf müdafaa harbi bağlamında yorumlaması, ayetler hakkındaki nesh iddialarına yönelik tenkitleri, İslâm'da cihadın mahiyetini anlamak noktasında kritik önemi haiz "fitne", "dinin Allah'a ait olması", "eğer vazgeçerlerse" ve "haddi aşmamak/aşırıya gitmemek/i'tidâ" şeklindeki ayetlerde yer alan ibare ve lafızlara yukarıda verdiği anlamlar tetkike muhtaç, tenkide açıktır.

İslâm'da cihadın mahiyetini anlamak noktasında özellikle fitne lafzı büyük önemi haizdir. Fitne lafzına verilecek anlam "dinin Allah'a ait olması", "eğer vazgeçerlerse" şeklindeki müteakip ayetlerde yer alan lafız ve ibarelere verilecek anlamları da doğrudan ilgilendirmektedir. Haddi aşmak ibaresi de yine kritik önemi haiz ve yine fitne lafzına verilecek anlamla bir açıdan irtibatlı olmak üzere cihadın mahiyeti hakkında önemli bir diğer ibaredir. Şeltût'un, Bakara 191. ve 193. ayetlerde geçen "fitne" lafızlarına "Müslümanların vatanlarından çıkarılmaları, can ve mal güvenliklerinin ihlal edilip, din hürriyetinden mahrum bırakılmaları" anlamını verdiğini, fitne lafzına verdiği anlama uygun olarak "dinin Allah'a ait olması" ifadesini "insanların herhangi bir baskı zulüm söz konusu olmadan din hürriyetlerini elde edebilmeleri", "eğer vazgeçerlerse" ifadesini de "baskı ve zulümden vazgeçerlerse" şeklinde yorumladığını yukarıda nakletmiştik.⁹⁴ Klasik kaynaklarda ise bu iki ayette geçen fitne lafzına Hz. Peygamber'den, sahâbe ve tâbiundan gelen rivâyetlere binaen "şirk" anlamı verildiği dikkat çekmektedir.

---

savaşmayacak mısınız" et-Tevbe 9/12-13, *"sizinle topyekün savaşta oldukları gibi"* et-Tevbe 9/36 şeklindeki sözleri üzerinde düşünülmesi durumunda Müslümanların savaşla emr olunmalarının sebebinin Müslümanlara yönelik fitne ve zulüm olduğunun ve bu ayetlerin fitne çıkarıcı ve verdikleri sözlerde durmayan, zulmetmeyi huy edinmiş bir kavim hakkında indiğinin anlaşılacağına belirtmekte ve böyle bir kavimle savaşmanın ve fitnelere son vermenin ammenin menfaatini tesis etmek anlamına geleceğini, tüm bu anlamların da önceki kıtal ayetlerinden çıkarılan anlamı teyit edici nitelikte olduğunu eklemektedir. Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 69-72.

⁹³ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 86, 87.

⁹⁴ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 68-69.

Fitne lafzı esas itibariyle Kur'ân-ı Kerim'de elli sekiz ayette altmış kere tekrarlanan müşterek lafızlardan olup⁹⁵ ateşle yakmak, imtihan etmek, denemek-sınamak,⁹⁶ azab etmek, işkence etmek, rezalet, öldürmek, küfür, insanları dinden saptırma, delilik,⁹⁷ dalalet, günah⁹⁸ lafzın sözlük anlamları arasında yer alan bazılarıdır. Eldeki ilk lügat kitabı olan *Kitabü'l-Ayn*'da ise fitne lafzının anlamı azab ve imtihan olup,⁹⁹ şirk ve küfür anlamları yer almamaktadır. Sekizinci asır dilcilerinden olan İbn Manzur ve on ikinci asır dilcilerinden olan Zebîdî'nin sözlüklerinde lafzın temel anlamlarının yanı sıra küfür, günah gibi anlamlarına da yer verilmesinin sebebi bazı ayetlerde yer alan fitne lafızlarına, küfür ve şirk anlamlarının verilmesinin gerekliliğine dair rivâyetlerdir.¹⁰⁰ Nitekim "Fitne katilden eşeddir" ayetindeki "fitne"den maksat İbn Abbas'tan rivâyete göre Allah'ı inkâr etmek,¹⁰¹ Katade, Rebi b. Enes ve Dehhak'a göre "Allah'a ortak koşmak", Mücâhid'e göre İslâm dininden dönmek, İbn Zeyd'e göre ise "İnkarcılığa düşürmek" olup bu rivâyetlere göre ayetin anlamı Müslümanı küfre veya şirke döndürmek onu öldürmekten daha beterdir şeklindedir. Zira öldürülmesi halinde sadece bu dünya hayatı bitmiş olur. Kafir veya müşrik olması halinde ise ebedi hayatta cezayı müstehak olur.¹⁰² Ayetin nüzûl sebebi olarak nakledilenlerden birisi, ihtida eden bazı müminlere Mekke müşriklerinin zulmederek küfre döndürmeye çalışması buna karşın onların ölmeyi göze alarak sebat etmeleridir. Şehr-i Haram'da bazı sahâbeyi müşriklerin katletmesi üzerine ayet nazil olmuş ve harp ilanının sebebi açıklanmış, Müslümanlar dinleriyle ilgili bu fitneyi def için Allah yolunda gazi ya da şehid olmaya teşvik edilmişlerdir.¹⁰³

"Fitne kalmayınca kadar savaş" ayetindeki fitne lafzının anlamı da yine İbn Abbas, Mücâhid, Ebu'l-Aliye, Hasan, Katade, Rebi' b. Enes, Mukâtil b. Hayyan, Zeyd b. Eslem, Süddi gibi önde gelen sahâbe ve tâbiun alimlerinin bildirdiğine göre şirk'tir.¹⁰⁴ Ayetin nüzûl sebebi yine müşriklerin Müslümanları küfre döndürmek için

⁹⁵ Hasan Keskin, *Kur'an'da Fitne Kavramı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 36-43.

⁹⁶ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâr Sâdır, 1414), 13/320.

⁹⁷ İbn Manzur, 13/319.

⁹⁸ İbn Manzur, 13/318.

⁹⁹ Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitabü'l -'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmi-İbrahim es-Samirâî (Beyrut: y.y. 1988), 8/127.

¹⁰⁰ Keskin, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, 32.

¹⁰¹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer et-Teymî er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb* (Beyrut: Dæru İhyâ'î't-Turâşî'l-'Arabî, 1420/1999), 5/289.

¹⁰² Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Taberi Tefsiri*, çev. Kerim Aytekin-Hasan Karakaya (İstanbul: Hisar Yayınları, 1996), 1/457; İbn Keşîr, *et-Tefsîr*, 1/525; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 5/289; Ebû'l-Hasen Muqâtil b. Suleymân el-Belhî Muqâtil b. Suleymân, *Tefsîru Muqâtil b. Suleymân*, nşr. 'Abdullâh Maḥmûd Şehâte (Beyrut: y.y.1423/2002), 1/168; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Merve Matbaacılık, 2001), 2/34.

¹⁰³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/34; Taberi, *Taberi Tefsiri*, 1/458.

¹⁰⁴ İbn Keşîr, *et-Tefsîr*, 1/525; Muqâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, 1/168; Elmalılı, *Hak Dini*, 2/36; ayrıca bk. eş-Şâfiî, *el-Umm*, 5/400.

zulmetmeleridir. Nitekim bazı müminler bu zulümden kurtulabilmek için göç etmek zorunda kalmışlardır.¹⁰⁵

Fitne lafzına rivâyetlerin delaletiyle verilen şirk ve şirkte döndürme amaçlı zulmetme manasına muvafık bir şekilde *Dinin Allah'a ait olması* ayeti de şirk ve küfrün zail olup Allah'ın dininin sâir dinlere üstün gelmesi,¹⁰⁶ İslâm'ın hâkim olması, ibadet ve taatın yalnız Allah'a olup yalnız O'nun mabud kabul edilmesi şeklinde tefsir edilmektedir. Ayrıca klasik kaynaklarda bu ayet fitne lafzının şirk olarak tefsir edilmesinin isabetine de delil olarak zikredilmektedir. Zira şirk ile dinin Allaha mahsus olması arasında başka bir yol söz konusu değildir. "Onlar Müslüman oluncaya kadar siz onlarla savaşmaya çağrılacaksınız"¹⁰⁷ şeklindeki ayet de bu ayetin benzeri olarak tefsir edilmiştir.¹⁰⁸ Buhari ve Müslim'in *Sahih*'lerinde yer alan "*İnsanlar La ilahe illallah (Allah'tan başka ilah yoktur) deyinceye kadar ben onlarla savaşmakla emr olundum. Bunu söylerlerse kanlarını, mallarını benden korurlar. Ancak hak ile olan müstesnadır. Ve onların hesapları Allah'a aittir.*" şeklindeki hadis de bu ayetin beyanı niteliğinde olarak kaynaklarda aktarılmaktadır.¹⁰⁹ Yine bu ayetin bir benzeri olarak, "*Fitne kalmayınca ve din Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın*"¹¹⁰ şeklindeki ayetine de klasik dönem müfessirleri tarafından işaret edilmektedir. Mukâtil b. Süleyman ayetin ilk kısmını yani, özellikle Arab müşrikleri arasında fitne kalmayınca kadar, ikinci kısmını da yani, yalnızca Allah'ı tevhid edip Ondan başkasına ibadet etmeyecekleri vakte kadar yorumuyla nakletmektedir.¹¹¹

"Eğer vazgeçerlerse" ibaresi de yine fitne lafzına verilen şirk anlamıyla uyumlu bir şekilde, klasik kaynaklarda Harem bölgesinde savaşmayı terk edip, tövbe edip İslâm'a girerlerse,¹¹² sizinle savaşmayı bırakıp, tövbe edip, Müslüman olurlarsa, Allah onların günahlarını affeder, merhametiyle muamele eder¹¹³ şeklinde müşriklerin hem savaştan hem şirkten vazgeçmeleri olarak tefsir edilmiştir. Fahreddin Razi bu ayetteki "eğer vazgeçerlerse" ibaresini İbn Abbas'ın "eğer savaştan vazgeçerlerse" şeklinde tefsir ettiğini nakletmekte bu sözün delili olarak Müslümanlara verilen savaş izninin maksadının kafirleri savaştan menetmek olduğunu ifade etmektedir. Aynı ibare hakkında Hasan-ı Basri'nin (öl. 110/728) tefsiri ise "şirkten vazgeçerlerse" şeklindedir. O'nun açıklamasının delili kafirin savaşı bırakmasının kafire mağfiret ve

¹⁰⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 5/291.

¹⁰⁶ İbn Keşîr, *et-Tefsîr*, 1/525.

¹⁰⁷ el-Fetih 48/16.

¹⁰⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 5/292; Taberi, *Taberi Tefsiri*, 1/459; Elmalılı bu ayetin tefsirinde "Doğrusu Allah indinde din İslâm'dır." Ali İmran 3/19 ayetine de atıfta bulunmaktadır. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/36.

¹⁰⁹ İbn Keşîr, *et-Tefsîr*, 1/526. aynı hadis Taberi'de "Namazı kılıp zekatı verinceye kadar ilavesiyle" yer almaktadır. Taberi, *Taberi Tefsiri*, 1/459. Ayrıca bkz. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/36.

¹¹⁰ el-Enfâl, 8/39.

¹¹¹ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîr*, 1/168.

¹¹² İbn Keşîr, *et-Tefsîr*, 1/525; Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîr*, 1/168.

¹¹³ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 1/458, 460; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/236; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/35.

rahmet sebebi olamayacağı ancak küfrü terk etmesiyle bunlara nail olabileceğidir.¹¹⁴ Mücâhid'in (öl. 103/723) "ancak savaştan vazgeçerlerse şirk anlamına gelen zulümden kurtulmuş olurlar, dolayısıyla da artık onlara düşmanlık söz konusu olmaz. Buradaki düşmanlıkla kastedilen, savaşmak ve cezalandırmaktır.¹¹⁵ Şirk zulüm ilişkisi de "Şüphe yok ki şirk elbette büyük bir zulümdür"¹¹⁶ ayetinde beyan buyrulmuştur.¹¹⁷ Nitekim Mukâtil ayetteki zalim kelimesini "Rabb'lerini tevhid etmeyenler" şeklinde tefsir etmiştir.¹¹⁸ Zalimden maksat İkrime (öl. 105/723) ve Rebi b. Enes'e (öl. 139/757) göre "lâ ilâhe illallâh" demekte direnenler, Mücâhid'e göre Müslümanlara karşı savaşanlardır.¹¹⁹

Ayette yer alan kafiye mağfiret ve rahmet konusunun onların sadece savaşı bırakmaları ile söz konusu olamayacağı ayrıca fitne lafzına şirk anlamının ittifakla verilmiş olduğu ve ayetlerin siyak ve sibâkının da bu şirk anlamını desteklediği düşünülünce eğer vazgeçerlerse ibaresi ile hem savaşmayı bırakıp hem de şirki terk etmelerinin kastedildiği açıktır.

Bakara 190. ayette yer alan "haddi aşmak" ibaresine verilecek anlama gelince bu husus bir cihetten Bakara suresindeki bu dört ayet arasında varlığı iddia edilen nesh ilişkisi ile de irtibatlıdır ve bu nedenle konu nesh iddiaları ile açıklığa kavuşturulmayı gerektirmektedir. Mensuh ayetlerin sayısı ya da hangi ayetler arasında nesh ilişkisi olduğu klasik kaynaklarda tartışılmış ve bu konuda farklı kanaatler zikredilmiştir. Hatta bir ayetin nesh edilmediğini söylemek suretiyle izahı mümkünken nesh edildiğini söyleyerek tefsir etmenin isabetli olmadığı prensip olarak kabul edilmiştir.¹²⁰ Ancak Şeltût'un yaklaşımında olduğu gibi nesh teorisini tamamen reddetmek klasik anlayışın hilafıdır. Kur'ân'da mensuh ayet bulunmadığı iddiası ilk defa hicri dördüncü asırda Ebu Müslim el-İsfehani tarafından iddia edilmiş ancak İsfehânî'nin görüşü kaynaklarda şaz görüş olarak yerini almış, aradan geçen onlarca asırda İsfehani'nin bu görüşüne itibar edilmemiştir. Modern dönemde Kur'ân'da nesh meselesinin külliyyen reddinin tekrar gündeme gelmesi İslâm dünyasındaki modernleşme çabaları ile ve Müslümanların geri kalmalarının sorumlusu kabul edilen geleneksel anlayışların terkedilip yeni baştan Kur'ân ve sünneti doğru şekilde anlama söylemleri ile yakından alakalıdır.¹²¹

Şeltût'un hususen yukarıdaki ayetler hakkındaki nesh eleştirisine gelince, bu ayetlerle ilgili olarak nesh teorisine müracaat ederek açıklamalarda bulunan müfessirler olduğu gibi nesh ihtimalini reddedenler de mevcuttur. Şeltût'un ileri

¹¹⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 5/291.

¹¹⁵ İbn Keşîr, *et-Tefsîr*, 1/526.

¹¹⁶ Lokmân 31/13.

¹¹⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 5/292.

¹¹⁸ Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, 1/168.

¹¹⁹ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 1/ 460.

¹²⁰ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 1/457.

¹²¹ Davut İltaş, *Klasik Nesih Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 8.

sürdüğü gibi Kur'ân-ı Kerim'deki cihada dair ayetlerin tamamının sadece meşru müdafaa harbi ile alakalı olduğu iddiasının klasik bakış açısından karşılığı yoktur. Ancak Bakara 190. ayet özelinde bu ayetin sırf savunma savaşı ile alakalı olup olmadığı tartışılmış, savunma savaşı ile alakalı olduğu kanaatinde olanlar, ayetin, umumi nitelikli ve taarruz savaşı ile alakalı oldukları kesin olan ayetlerle neshine kail olmuşlardır.

Bakara 190. ayetin sırf müdafaa harbi ile alakalı olduğunu düşünenlerin görüşlerinin temelinde bu ayetin ilk kıtal ayeti olduğunu bildiren Rebi b. Enes'den nakledilen rivâyet yer almaktadır. Bu rivâyet esas alındığında Bakara 190. ayet Müslümanların kendilerini savunmalarına cevaz veren ilk kıtal ayeti olmakta, Bakara 191. ayet ya da kılıç ayeti olarak meşhur “*O haram aylar çıkınca artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün*” şeklindeki Tevbe 5. ayet ve de “*Müşrikler size kaffeten harbettikleri gibi siz de onlara kaffeten harb edin.*” şeklindeki Tevbe 36. ayet gibi umumi nitelikli olan ve taarruz savaşı ile alakalı olduklarında ihtilaf bulunmayan ayetlerle mensuhiyeti gündeme gelmektedir. Yukarıda dikkat çektiğimiz üzere savaşa dair ilk ayetin, Hz. Ebubekir, Zühri ve Said b. Cübeyr'den rivâyetlere dayanarak Hacc 39. ayet olduğunu kabul edenlere göre ise Bakara 190. ayetin mensuh olduğunu düşünmeye gerek yoktur. Ayet muhkemdir, zira Bakara 190. ayet taarruz savaşını da muhtemeldir.¹²²

Tartışmanın ayette yer alan *haddi aşmayın* ibaresiyle irtibatına gelince Bakara 190. ayetin sırf savunma savaşı ile alakalı olduğunu düşünenler ayette yer alan *haddi aşmayın* ibaresine *sadece size savaş açanlarla savaşın* anlamı vermekte, dolayısıyla Bakara 191. ayet ve diğer umumi nitelikli ayetlerle mensuh olması gerektiğine işaret etmektedirler. Aksini düşünenler ise *haddi aşmayın* ibaresine verilebilecek diğer anlamlara işaret etmekte ve o anlamlar söz konusu olduğunda ayetin neshini düşünmeye de gerek olmadığını ifade etmektedirler.¹²³

Razi, *haddi aşmayın* ibaresine verilebilecek muhtemel anlamlar içerisinde özellikle savaşı ilk başlatan olmayı Harem-i şerif ile sınırlandıran “Harem-i şerifte savaşı ilk başlatan siz olmayın” şeklindeki anlama dikkat çekmektedir. İbareye kadın, çocuk çocuk ve yaşlıları öldürerek haddi aşmayın” şeklindeki anlam verilmesi de aynı sonucu doğurmakta her iki anlam muvacehesinden de ayetin mensuhiyetinden

¹²² Taberi, *Taberi Tefsiri*, 1/455-456; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/235; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 5/287; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/28, 35.

¹²³ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 5/288. Hz. Peygamber'den ve sahâbeden gelen rivâyetlere binaen haddi aşmayın ibaresine verilebilecek muhtemel anlamlar içerisinde “Başlanmış bir savaşta kadın, çocuk vs. gibi muharip olmayan unsurları öldürmeyin” şeklindeki anlam için Abdullah b. Abbas, Enes b. Malik, İbn Ömer, Hasan-ı Basri, Ahmed b. Hanbel, Ömer b. Abdillaziz, Mukâtil b. Hayyan gibi sahâbenin ve ulemanın önde gelen isimlerden nakledilen rivâyetlere işaret edilirken, İbn Keşîr, *et-Tefsîr*, 1/524, “Müşrikler ile savaşa ilk başlayan siz olmayınız” şeklindeki anlam için Mukâtil, Said b. Cübeyr ve Ebu'l-Aliye'den rivâyetlere dikkat çekilmektedir. Muhammed Ali Sâbûnî, *Kur'ân-ı Kerim'in Ahkâm Tefsiri* (İstanbul: Şâmil Yayınevi, 2017), 1/228-229.

bahsetmeye gerek kalmamaktadır.¹²⁴ Nitekim elimizde mevcut tefsirlerin ilki olması hasebiyle büyük önemi haiz olan Mukâtil b. Süleyman'ın *Tefsir-i Kebir*'inde de *haddi aşmayın* ibaresine "Haram ayda ve Harem bölgesinde savaşı ilk başlatan olmayın" anlamı verilmekte, bu nedenle de Bakara 190. ayetin müteakip ayetle neshinden söz edilmemektedir. Ayetin nüzûl sebebi de bu anlamı desteklemektedir. Allah, Rasûl'üne ve müminlere savaşı başlatan müşrikler olmadığı müddetçe Haram aylarda ve Harem bölgesinde savaşmalarını yasaklamıştı. Hudeybiye yılının Zilkâde ayında Rasûlullâh (s.a.v) ve ashâbı umre vazifesi için Mekke'ye doğru yola çıkmışlar ancak müşrikler, Müslümanların Harem bölgesine girmelerine mâni olup savaşa başlamışlardı. Bunun üzerine Allah Müslümanlara savaş için ruhsat vererek, "*Sizinle savaşanlarla, Allah yolunda savaşın. Fakat i'tidâ etmeyin yani, haram ayda ve Harem bölgesinde savaşı ilk başlatıp da aşırı gitmeyin/haddi aşmayın*" buyurdu.¹²⁵

Taarruz savaşı yasağının haram ay ve Harem bölgesi ile sınırlı olduğu Bakara 194. ayetin delaletiyle de desteklenmektedir. Ayette "kim size i'tidâ ederse yani saldırırsa siz de misilleme olacak kadar saldırın" ifadeleri Müslümanların Harem bölgesinde saldırıya uğramaları durumu ile alakalı olup ayette Harem bölgesinde olmalarına rağmen saldırıya uğramaları durumunda Müslümanlara misilleme olacak kadar karşılık vermeleri ihtarı yapılmakta, Harem bölgesinde savaşı ilk başlatan olmamaları konusunda önceki ayetlerde olduğu gibi Müslümanlar uyarılmaktadır. Aksi durumun ise Allah'a karşı gelmek olduğu ve bundan sakınılması gerektiği bildirilmektedir.¹²⁶

Ancak Şeltût bu dört ayetin tamamını cihada dair diğer bütün ayetlerde olduğu gibi sırf müdafaa harbi çerçevesinde yorumladığından haram ay ve Harem bölgesine dair taarruz savaşı nehyini umuma teşmil ederek tefsir etmekte ve kendileriyle savaşılması durumunda Müslümanlara verilen Allah yolunda savaşma izninin, düşmanlarına karşı misilleme olacak kadar ve cezaya karşı ceza vermek şeklinde olduğunu aksi durumun haddi aşmak olacağını ifade etmektedir.¹²⁷

¹²⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 5/288

¹²⁵ Muqâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, 1/168; Elmalılı da, Bakara 191'in Bakara 190'ı nasih değil mübeyyin olduğunu Ahkâm-ı Kur'an'a atfen dile getirmektedir. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/35. Taarruz harbinin yasaklanmasının Harem bölgesi ve haram aylarla ilişkili olduğu hakkında ayrıca bk. ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/235.

¹²⁶ Muqâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, 1/169-170. Bakara 190. ayetin Tevbe 36 ile mensuhietine Taberi'nin itirazı da ayetin Bakara 191 ile mensuhietine itirazla aynı gerekçeye dayanır. Ayetteki "haddi aşmayın" ibaresine "kadınları, çocukları, yaşlıları ve size karşı savaşmayanları öldürmeyin" şeklindeki anlamın verilmesi mümkündür ve bu anlamın verilmesi durumunda ayetin nesh edilmediği açıkça ortaya çıkar. Taberi'ye göre "haddi aşmayın"dan maksat "size savaş açmayan kafirlere siz de bir şey yapmayın" demek değildir ki "Bütün müşriklere karşı savaşın" şeklindeki Tevbe 36. ayetle nesh edilmiş olsun. O'na göre aksini iddia ise sağlam delil gösterilmesini iktiza eder. Taberi, *Taberi Tefsiri*, 1/457.

¹²⁷ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 68-69.

Şeltût'un yaptığı gibi ayetlerin siyak-sibâkını, nüzûl sebeplerini, lafızların anlamlarına dair sahâbeden rivâyetleri, ayetlerin tefsiri kabilinden kabul edilen hadisleri göz ardı ederek onlara sadece lügat manasından hareketle ve şeriâtın genel gayeleri düşüncesiyle anlam verme çabası, murad-ı ilahiyi doğru anlamak noktasında isabetli bir metodolojik yaklaşım olarak görünmemektedir. Aksine ayetler hakkındaki rivâyetleri ve onların tarihsel bağlamını dikkate almadan, lafızlara sözlük anlamlarından hareketle mana vermeye çalışmak Tefsir'de yapılacak önemli yanlışlar arasında sayılmaktadır.¹²⁸ Ayetlerdeki özellikle "fitne" lafzına sadece "Müslümanlara baskı ve şiddet uygulamak" şeklinde anlam vermek müşriklerin baskı ve şiddet uygulamadaki asıl amaçları olan Müslümanları şirke döndürme amacını göz ardı eden eksik bir anlamlandırma çabası olarak kabul edilmelidir.¹²⁹ Ancak modern dönemde lafza verilen şirk anlamının ilk dönem sözlüklerinde ve lafzın ilk lügat anlamları arasında bulunmaması gerekçe gösterilerek tenkit konusu edilmesinin sıklıkla karşılaşılan bir durum olduğunu da belirtmek gerekir.¹³⁰ Ayrıca işaret ettiğimiz nedenlerden dolayı isabetli bulmadığımız bu metodolojik yönelişi desteklemek adına Şeltût'un Hz. Peygamber'in ve ilk iki halifenin savaşa dair uygulamalarının tamamını da sadece meşru müdafaa savaşlarından ibaret olarak yorumlaması¹³¹ İslâm tarihinden objektif bir şekilde çıkarılabileceği mümkün bir yorum gibi durmamaktadır.¹³² Tüm bu yönelişlerin İslâm'da sadece müdafaa harbine izin verildiği taarruz harbinin meşruiyetine kanıt teşkil edebilecek herhangi bir şey bulunmadığı iddialarıyla yakından alakalı olduğu ise açıktır.

Kılıç ayeti olarak meşhur Tevbe 5. ayet hakkında açıklama yapmayan Şeltût, sadece iki ayetin Tevbe 29. ve Tevbe 123. ayetlerin şimdiye kadar zikrettiği ayetlerin ve bu ayetlerden hareketle ortaya koymaya çalıştığı savaşın sebebine dair tespitlerinin zâhiren aksine manalara sahiplermiş gibi zannedilebileceğini ancak bu iki ayetin delaletlerinin de savaşın sebebi ve gayesi hakkında sık sık tekrarlanan ve başka türlü anlaşılmaları mümkün olmayan bu nedenle de savaşın meşruiyeti hakkında asıl olarak kabul edilmesi gereken önceki ayetler ışığında anlaşılması gerektiğini iddia etmektedir.¹³³

Allah teala Tevbe 29'da "*Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûl'ünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi*

¹²⁸ Paçacı, "Çağdaşlık Sonrasında Tefsiri Yeniden Düşünmek", 89.

¹²⁹ Ali Karataş, "Kur'an'da Çokanlamlı Kelimelerde Anlamın Tayini Meselesi -Savaş Ayetleri Bağlamında Fitne Kavramı Örneği", 78.

¹³⁰ Reşid Rızâ, Muhammed Abduh, *Tefsîru'l-Menar*, 10/89. Son dönem müfessirlerinden Derveze'ye göre de "fitne", "eğer vazgeçerlerse" ibaresine de şirkten vazgeçerlerse anlamı vermek Kur'an'ın genel prensipleri ile çelişmektedir. İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, çev. Mustafa Altınkaya (İstanbul: Ekin Yay. 1997), 6/333.

¹³¹ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 126-127.

¹³² Raşid Halifeler'in fetih ve İslamlaşma siyasetleri hakkında önemli bir çalışma için bk. Hüseyin Gökçalp, *Irak'ın Fethi ve İslamlaşma Süreci* (İstanbul: İnsan Yay., 2020).

¹³³ Şeltût, *el-Kur'ân ve'l-Kıtal*, 73.

verinceye kadar savaşın.” buyururken, Tevbe 123’de *“Ey iman edenler! Kâfirlerden (öncelikle) yakınınızda olanlarla savaşın ve sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki, Allah kendisine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir”* buyurmaktadır.

Şeltût’a göre Tevbe 29. ayet zannedildiğinin aksine iman etmemiş olmayı ve imansızlığı müteakiben zikredilen helali haram sayma vb. diğer özellikleri savaşın sebebi olarak görmez. Sebep onların düşmanlığının aşikâr hale gelmesidir. Zira bu grup önceden Müslümanlarla yaptıkları anlaşmayı bozarak savaşın sebebi olan bir suçu irtikâb etmiş, İslâm davetine engel olmaya çalışmışlardır. Ayette birtakım özelliklerin sayılmasından maksat ise düşmanlıkları herkesin malumu olan toplulukların taşıdığı özellikler işte bu özelliklerdir demek içindir ve ayet böyle topluluklarla savaşmak gerektiğini bildirmektir.¹³⁴ Bu ayetlerden maksat Müslümanların onlarla küfürlerinden dolayı savaşıyor olmaları olsaydı yani savaşın sebebi “küfür” olsaydı böyle bir topluluğun Müslüman olmaları savaşın gayesi kılınır, onlardan cizye kabul edilmezdi. Halbuki cizye karşılığı dinleri üzere kalmalarına rıza gösterilmektedir.¹³⁵ Şeltût’a göre cizye zannedildiği gibi onların Müslüman olmayı reddetmiş olmalarının veya kanlarının karşılığı da değildir. Sadece onların İslâm davetine sekte vurmuş olmalarının, sonrasında da boyun eğip, savaştan vazgeçmiş olmalarının bir alametidir ve yine devletin onların canlarını ve mallarını himaye etmesinin karşılığında devlet işlerine iştirâklarının bir göstergesidir.¹³⁶

“Kâfirlerden (öncelikle) yakınınızda olanlarla savaşın” şeklindeki Tevbe 123. ayete gelince; Şeltût bu ayetin savaşın sebebinin açıklayan önceki ayetler gibi olmadığı, bu ayetin gerçekten meşru sebeplere dayalı bir savaş patlak verdiğinde, savaşta izlenmesi gereken plana dair talimatları bildirmek üzere nazil olduğu kanaatindedir. Bu ayet düşmanların çok olması durumunda savaşmaya en yakındaki düşmanla başlamanın zorunluluğunu bildirmektedir ki zafere giden yol kolaylaşsın.¹³⁷ Şeltût, Kur’ân’ın vazettiği bu ilkenin modern çağda birbirleriyle harp halindeki devletlerin uyguladığı bir ilke olduğunun da altını çizmektedir.¹³⁸

Netice itibarıyla Şeltût’a göre gerek bu iki ayette gerekse benzer ayetlerde geçen küffardan maksat sözleşmelerini ihlal eden ve Tevbe suresinin başında nasıl bir ahlaka sahip oldukları bildirilen ehl-i kitap hakkında olup kayıtsız, şartsız bir savaş emri değildir. Kendisiyle savaşılması gereken müşriklerden kasıt da yine Müslümanlara zulmeden muharip müşriklerdir. Ona göre İslâm’ı karalamak isteyen bazı kimseler bu ayetin zahiriyle amel etmekte ve İslâm dininin onlardan bir düşmanlık husule gelsin ya da gelmesin küffar ile iman edinceye ve İslâm’a boyun eğinceye kadar tümüyle savaşmayı emrettiklerini iddia etmektedirler.¹³⁹ Şeltût

¹³⁴ Şeltût, *el-Kur’ân ve’l-Kıtal*, 74-75.

¹³⁵ Şeltût, *el-Kur’ân ve’l-Kıtal*, 76, 77.

¹³⁶ Şeltût, *el-Kur’ân ve’l-Kıtal*, 75-76.

¹³⁷ Şeltût, *el-Kur’ân ve’l-Kıtal*, 77.

¹³⁸ Şeltût, *el-Kur’ân ve’l-Kıtal*, 78.

¹³⁹ Şeltût, *el-Kur’ân ve’l-Kıtal*, 77, 78.

ulaştığı bu neticelerin, Müslümanların gayr-i müslimlerle münasebetlerinde İslâm'ın temel prensibi olarak kabul edilmesi gerektiğini düşündüğü Mümtehine 8-9. ve Maide 5. ayetlerle teyit edildiği kanaatindedir.¹⁴⁰ O'na göre bu ayetler İslâm'ı benimsemeyenlerle münasebetlerde İslâm'ın dikkate aldığı prensipleri, doğruluk, adalet, yardımlaşma ve yakınlık olarak formülleştirmektedir. Üstelik uluslararası ilişkilerde beşer aklının belirlediği en modern ilkeler İslâm'ın bu konudaki temel yaklaşımı karşısında gölgede kalır.¹⁴¹

Şeltût, sadece Rasûlullâh'la muahede yapmış ancak antlaşmalarını ihlal etmiş gayr-i müslimlerle ve müşrik Araplarla savaşılacağını, savaşın gayesinin de onların şirk veya küfürleri olmadığını ileri sürse de gerek müşrikler gerekse kitap ehli hakkındaki Tevbe suresindeki ayetler ve bu ayetlerin tefsiri niteliğindeki rivâyetler tetkik edildiğinde müşriklere verilen ultiatomun *bütün müşrikler* hakkında olduğu görülmektedir. Bütün müşriklerden maksat Rasûlullâh'la muahede yapmış ancak bunu bozmuş olanlar, Rasûlullâh'la muahede yapmış ve ahidlerine sadık kalmış bulunanlar ve nihayet Rasûlullâh'la hiç muahede yapmamış müşriklerdir. Bu üç grubun hepsi de bir süreyle mukayyed olup, süre bitiminde ise onlarla Müslümanlar arasında harb halinin kaim olacağı naslarla sabittir. Rasûlullâh'la antlaşma yapmış ancak bunu bozmuş müşriklere "*Allahtan ve Peygamberinden kendileriyle anlaşma yaptığınız müşriklere ihtardır. Ey müşrikler, haydi yeryüzünde dört ay daha dolaşın.*"¹⁴² şeklindeki Tevbe 1 ve 2. ayetlerle dört aylık mühlet tanınmış süre bitiminde ise kendilerine savaş açılacağı bildirilmiştir. Hz. Peygamber ile muahede yapmış ancak ahidlerine sadık kalmış müşriklere ise "*Muahede yaptığınız müşriklerden size hiçbir şeyi eksik yapmamış ve aleyhinizde hiç bir kimseye yardım etmemiş olanlar müstesna..Onların müddetleri bitinceye kadar ahidlerini tamamlayın. Çünkü Allah müttakileri sever.*"¹⁴³ şeklindeki Tevbe 4. ayetin delaleti ve mevzuaya dair rivâyetler ışığında muahede sürelerinin bitimine kadar zaman tanınması genel olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁴ Nitekim İbn Abbas'tan bir rivâyete göre kendileri ile yapılan ahide sadakat göstermiş Kinâne Oğulları'ndan bir kabilenin muahedeleri dokuz ay sürmüş, sürenin nihayetine kadar Hz. Peygamber (s.a.s) bu muahedeyi bozmamıştır.¹⁴⁵

¹⁴⁰ "Sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever. Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır." el-Mümtehine 60/8-9 "Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin (yahudi, hıristiyan vb. nin) yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Kim (İslâmi hükümlere) inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır." el-Maide 5/5.

¹⁴¹ Şeltût, *el- Kur'ân ve'l-Kıtal*, 80-81.

¹⁴² et-Tevbe 9/1-2.

¹⁴³ et-Tevbe 9/4.

¹⁴⁴ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 4/253-254; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/316.

¹⁴⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 15/178; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/317.

Rasûlullâh'la aralarında antlaşma bulunmayan müşriklerle savaş hükümlerinin cari olması ise Şeltût'un hiç mevzu bahis etmediği "*Haram aylar çıktığı zaman, artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün, onları esir olarak yakalayın, onları hapsedin, onların bütün geçit yerlerini tutun. Eğer tövbe ederler, namaz kılarlar, zekat verirlerse yollarını serbest bırakın. Çünkü Allah gafur ve rahimdir*"¹⁴⁶ şeklindeki Tevbe 5. ayetin delaletiyledir.¹⁴⁷ Hz. Peygamber'le aralarında antlaşma bulunmayan müşrikler içinse haram aylar çıkıncaya kadar mühlet verilmesi sonrasında artık herhangi bir antlaşma kabul edilmeyip onlarla Müslüman oluncaya kadar savaşılması emredilmiştir.¹⁴⁸ Bu ayet *kılıç ayeti olarak meşhurdur* ve İslâm'da cihadın mahiyetini anlamak için oldukça önemlidir. Bu ayetteki haram aylardan maksadın meşhur haram aylar mı olduğu yoksa her sene mahud olan eşur-i hurum olmayıp ahid taalluk eden herhangi bir ayın mı eşur-i hurumdan kabul edildiği ihtilafı olmakla birlikte¹⁴⁹ ihtilafa konu olmayan husus kendilerine tanınan süre nihayetinde bütün müşrikler hakkında savaş hükümlerinin geçerli olduğudur.¹⁵⁰ Ayette geçen tövbe ederlerse ifadesinin şirkten tövbe ederlerse şeklindeki tefsiri¹⁵¹ ayetin devamındaki namaz kılıp zekat verirlerse şartlarıyla da mütenasiptir. Süre bitiminden sonra müşrikler hakkında savaş hükümlerinin uygulanmamasını gerektiren durum Allah kelamını dinlemek veya herhangi bir hacetten dolayı onlardan gelecek talep durumunda ancak söz konusudur. Hz. Ali'nin işaret ettiği üzere Tevbe 6. ayet savaşın meşru kılınmasındaki maksadın İslâm dininin kabulü ve tevhidin ikrarı ayrıca en yüce makam ve derecenin Allah'ın dini üzerinde tefekkür olduğuna da delâlet eder. Zira öncesinde kan dökülmesi gereken kafire Allah'ın dini üzerinde düşünmek niyetini açıkladıktan sonra eman verilmesi vacip kılınmıştır.¹⁵²

Şeltût'un, ehl-i kitap ile savaşın sebebi, onların küfürlerinde ısrarcı olup Müslüman olmayı reddetmiş olmaları değildir öyle olsaydı kendilerinden cizye kabul edilerek dinleri üzere kalmalarına müsaade edilmezdi şeklindeki görüşleri de tahkike muhtaçtır. Cenab-ı Hak her ne kadar batıla sapmış olsalar da ehl-i kitap hakkında müşriklerden ayrı hükümler vazetmiştir. Bunun kaynaklarda iki sebebine işaret edilir. İlki Tevbe 28. ayet¹⁵³ ve benzer ayetlerle irtibatlı olarak müşriklerin Mescid-i

¹⁴⁶ et-Tevbe 9/5.

¹⁴⁷ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 4/ 255.

¹⁴⁸ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 4/257.

¹⁴⁹ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 4/258.

¹⁵⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/318; Müşriklerin tamamı ile savaşılabilirliği hususunda ulemanın ittifak halinde olduğu bilgisi için bk. İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-Müctehid*, 2/152.

¹⁵¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/318.

¹⁵² Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 15/181. İbn Abbas'tan nakledilen bir rivâyete göre müşriklerden birisi, Hz. Ali'ye antlaşma sürelerinin nihayetinde Allah'ın kelamını dinlemek veya herhangi bir hacetten dolayı Peygamber'e gelmek istersek, öldürülecek miyiz?" diye sorunca Hz. Ali, "Eğer, müşriklerden biri senden eman dilerse, ona eman ver, ta ki Allah'ın kelâmını dinlesin. Sonra onu emin olacağı bir yere kadar (selâmetle) ulaştır. Çünkü onlar bilmeyen bir kavimdir" ayeti gereğince eman isteyene eman verileceğini ifade etmiştir. Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 15/181.

¹⁵³ "Ey iman edenler; doğrusu müşrikler ancak necistir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer fakirlikten korkarsanız, Allah dilerse sizi yakında

Haramdan uzaklaştırılmalarının neticesinde insanlar ticaretin sekteye uğramasından, dolayısıyla da fakirlikten endişe etmişler ve bu endişeyi müteakiben fakirlik korkusuna bedel olarak ehl-i kitaptan cizye almaya cevaz veren Tevbe 29. ayet nazil olmuştur. Bu görüş Hasan el Basri,¹⁵⁴ İbn Abbas, Mücahid, Katade, Said b. Cübeyr, İkrime, Dahhak'tan rivâyet edilmiştir.¹⁵⁵ Ehl-i kitaptan cizye kabulünün bir diğer sebebi İslâm'ı tanıyıp, küfrü terk edip iman şerefine nail olabilmeleri için onlara mühlet vermek olup amaç onları inkarları üzere serbest bırakmak değildir.¹⁵⁶ Küfürde ısrarcı olmaları durumunda kendilerinden cizye alınırken onlara içinde buldukları zelil ve hakir durumun iliklerine kadar hissettirilmesi gerektiği ayette yer alan "an yedin" ve "hüm sağırun" ifadelerinin delaletlerinden ve bu ibarelerin tefsirine dair rivâyetlerden anlaşılmaktadır. "An yedin" yani "elden" ibaresiyle "alan el mi", "veren el mi" kastedildiği tartışılmışsa da veren elin kastedilmesi durumunda anlamı itaatle, hürmetle, çünkü itaat edenin aksine direten elini vermez, nakden ve bilâ teahhur, vekili vasıtasıyla değil her biri kendi eliyle anlamlarına gelirken, elden maksadın, alan el olması durumunda mallarını, canlarını müdafaadan aciz olarak üzerlerinde bulunan yed-i müeyyedin himayesine muhtaç olmaları sebebiyle, Müslümanların onlar üzerinde olan hakimiyetleri sebebiyle, onlara yapılan lütuftan dolayı cizyeyi verinceye kadar, zira onlardan cizyeyi kabul etmek suretiyle hayatlarını başışlamak onlara nimettir, anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁷ "Sağırun" yani küçülerek, küçülmüş olarak ibaresi ise onların içerisinde buldukları zillet halini ihtardır.¹⁵⁸ Bu nedenle zimmet ehline tazimde bulunulamaz. Nitekim Sahih-i Müslim'de Ebu Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) "*Yahudi ve Hristiyanlara selamı ilk siz vermeyin. Yolda onlardan biriyle onları yolun dar kısmına icbâr ediniz.*" buyurmuştur.¹⁵⁹

Netice itibariyle cizyenin Şeltût'un iddiasının aksine, gayr-i müslimlerin, Müslümanların hakimiyeti altına girdiklerine ve onların tebasının menfeatine olan yükümlülükleri yerine getirebilmesi için devlete katkı sağlama sorumluluklarına delalet eden bir vergi olmaktan öte anlamlara sahip olduğu ayette yer alan "an yedin" ve "hüm sağırun" ifadelerinin tefsirine dair beyanlardan anlaşılmaktadır.

kendi lütfu ile zenginleştirir. Muhakkak ki Allah, Alim'dir, Hakim'dir." et-Tevbe 9/4.

¹⁵⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 16/22; el-Çurtubî, *Ahkâmu'l-Çur'ân*, 8/106.

¹⁵⁵ İbn Keşîr, *et-Tefsîr*, 4/132; Taberi, *Taberi Tefsiri*, 4/279; Lütfuyla zenginleştirmenin anlamı hakkında diğer görüşler için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 16/22-23.

¹⁵⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 16/ 27; el-Çurtubî, *Ahkâmu'l-Çur'ân*, 8/109-110.

¹⁵⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 16/27; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/357; Taberi, *Taberi Tefsiri*, 4/280;

¹⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/358.

¹⁵⁹ İbn Keşîr, *et-Tefsîr*, 4/133. İkrime'ye göre küçülerek ifadesinin gereği olarak cizyeyi veren ayakta, alan ise oturur. İbn Abbas'a göre ise yürüyerek gidip kendi elleriyle vermelidirler. Taberi, *Taberi Tefsiri*, 4/281; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 11/475; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 16/25.

SONUÇ

Kur'ân'ın, sünnet ile olan bağının oldukça zayıflatılıp, icma ile ise tamamen kopartılıp müstakil bir kaynak olarak ele alınışı modern döneme hastır. Bu dönemde Kur'ân'ın bir gelenek içerisinde anlaşılması O'nun yanlış anlaşılması olarak yorumlanmış, geleneksel disiplinler Kur'ân-ı Kerim'i asıl gayesinden uzaklaştıran anlama-yorumlama yöntemleri olarak tenkit edilmişlerdir. Nasları anlamadaki bu metodolojik yenilik naslar üzerinde öznel yorumlara kapı aralayan oldukça problemlili bir yöneliş olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğunlukla bir ön kabul, anlama-yorumlama faaliyetinin temeline yerleştirilmekte ve ayetler bu önerme çerçevesinde anlaşılmaya çalışılmaktadır. Makale konumuz çerçevesinde de Şeltût tarafından mevzu "İslâm'da savunma savaşından başka bir savaş biçimi yoktur" şeklinde bir ön kabul ile ele alınmaktadır. Klasik dönem uleması ise soruyu bu şekilde değil "İslâm'ın cihad anlayışı nedir?" şeklinde sorar. Bu sorunun neticesinde sırf savunma savaşından ibaret bir cihad anlayışı da savunma savaşının yanı sıra taarruz savaşını mündemiç bir cihad anlayışı da çıkması muhtemeldir. Sorunun ilk şekli ise Kur'ân'a mutlak doğru olarak kabul ettiğimiz öncüllerimizi onaylatmak, önermenin ya da ön kabulün doğruluğuyla tezat teşkil etmesi muhtemel unsurları ise bertaraf etmeye çalışmakla sonuçlanmaktadır. Şeltût örneğinde görüldüğü üzere ayetlerin siyak-sibâkını, nüzûl sebeplerini, lafızların anlamlarına dair sahâbeden rivâyetleri, ayetlerin tefsiri kabilinden kabul edilen hadisleri göz ardı ederek onlara sadece lügat manasından hareketle ve şeriatın genel gayeleri düşüncesiyle anlam verme çabası, murad-ı ilahiyi doğru anlamak noktasında isabetli bir metodolojik yaklaşım olarak görünmemektedir.

Şeltût gibi pek çok modern dönem müellifinin iddia ettiğinin aksine sadece meşru müdafaa durumlarında kendisine başvurulabilecek bir cihad tanımını naslardan objektif bir şekilde çıkarmak mümkün gözükmemektedir. Zira pek çok nassın taarruz savaşına delaletini destekleyen rivâyetler ve sahâbe tatbikatı mevcuttur. Ayrıca cihadın temel gayelerinden olduğu ittifakla kabul edilmiş ila-i kelimetullâh amacının sadece meşru müdafaa savaşı ile gerçekleşebileceğini söylemek zor görünmektedir. Bazı ayetler arasındaki fukahânın nesh iddiası tenkide açıksa da cihad hakkında yaptıkları temel tanımlamanın yani cihadın meşru müdafaa savaşı olması yanında, herhangi bir taarruz olmasa bile İslâm'ı yaymak ve düşmanın şerrini defetmek gayesine mebni olarak kıyamete kadar sürecek sürekli ve kesintisiz bir yükümlülük olduğunun, gayr-i müslimlerle sulhün ise Müslümanların menfeatine bağlı olarak arızı bir durum olarak kabul edilmesinin temelsizliğini iddia etmek isabetli gözükmemektedir. Bugün için yapılabilecek en isabetli şey belki de Elmalılı'nın da tercih ettiği gibi gayr-i müslimlerle sulh hali Müslümanlardan bir zararı defedip onlara bir yarar sağlıyorsa sulh halini, savaş hali Müslümanlara yarar sağlayıp onlardan bir zararı gideriyorsa savaş halini esas kılmak gibi gözükmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed. "Re'yühü fi'l-fikhi ve'l-fukahâi ve sûi' hâleti'l-Müslimin", *Tarihu'l-Ustazi'l-İmam*. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Menar, 1925.
- Anderson, J. N. D. *Islamic Law In The Modern World*. New York: University Press 1959.
- Apaydın, H. Yunus. "Fıkıh Usulünün Temel Kabulleri ve Tarihselcilik". ed. Murat Şimşek. *Din ve Fıkıh Yazıları*. İstanbul: İlk Harf Yayıncılık, 2018.
- Apaydın, H. Yunus. "Klasik Fıkıh Usulünün Yapısı ve İşlevi". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 1(2003), 7-28.
- Apaydın, H. Yunus. "Sahih Anlam ve Meşru Yorum". *İslâm Ve Yorum Temel Tartışmalar, İmkanlar ve Sorunlar*. ed. Fikret Karaman (Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017), 31-38.
- Apaydın, Yunus. "İctihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/432-445. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Baljon Jr., J. M. S. *The Reforms and Religious Ideas of Sır Sayyid Ahmad Khân*. Leiden: E. J. Brill, 1949.
- Bedir, Murteza vd. (ed.). *Modernleşme Protestanlaşma ve Selefileşme: Modern İslâm Düşüncesinde Nassın Araçsallaştırılması*. İstanbul: İSAR Yayınları, 2019.
- Bedir, Murteza. "Kelâmcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 29 (2013), 65-97.
- Beyyumi, M. Receb. *en-Nehdatü'l-İslâmiyye fî siyeri a'lâmiha'l-muasirin*. Mecmaü'l-Buhusi'l-İslâmiyye: Kahire 1982.
- Coulson, Noel J. *A History of Islamic Law*. Edinburgh: 1978.
- Derzeze, Muhammed İzzet b. Abdülhadi b. Derviş. *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1-6.
- Derzeze, İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadîs*. 7 Cilt. çev. Mustafa Altınkaya. İstanbul: Ekin Yay. 1997.
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid. *ilâhi Hitabın Tabiatı*. çev. M. Emin Maşalı. Ankara: Kitabiyat, 2001.
- Eraslan, Şule. "18. Yüzyıl Osmanlı Ulemâsı Nazarında Cihâd: Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi ve Neylü'r-Reşâd fî Emri'l-Cihâd İsimli Risâlesi". *Akademik-US* 1/2 (2017). 63-104.
- Eraslan, Şule. *Klasik İcma Teorisine Modern Yaklaşımlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- er-Râzî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer et-Teymî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dæru İhyâ'i't-Turâşi'l-'Arabî, 1420/1999.
- eş-Şal, Seyyid Ahmed. "Şeltût, Mahmûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/494-495. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- ez-Zehbî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. Beyrut: ts.

- ez-Zemaşşerî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr. *el-Keşşâf 'an Ḥaḳâîkı Ğavâmiği't-Tenzîl*. 4 Cilt. (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407)
- Fazlur Rahman. *Major Themes of the Qur'an*. Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1994.
- Fazlur Rahman. *İslâm and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition*. Chicago: The University of Chicago Press, 1982.
- Ferâhidî, Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr. *Kitabü'l -'Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmi-İbrahim es-Samiraî. 8 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Alemi li'l-Matbuat, 1988.
- Gökalp, Hüseyin. *Irak'ın Fethi ve İslâmlaşma Süreci*. İstanbul: İnsan Yay., 2020.
- Gökkır, Bilal. "Konulu Tefsir: Hedef, İmkân ve Sınırları". *Tarihten Günümüze* (2010), 455-466.
- Görgün, Tahsin. "Klasik Anlama Yöntemlerinin İmkân ve Sınırları". *İlâhî Sözü'n Gücü*. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003.
- Güngör, Mevlüt. "Tefsirde Konulu Tefsir Metodu". *İslâmi Araştırmalar* 2/7 (1988), 49-50.
- Güven, Şahin. "Günümüz Tefsir Çalışmalarında Yeni Bir Yöntem: Konulu Tefsir Metodu". *Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar* (2010), 439-455.
- Halefullah, Muhammed A. *Kur'ân'da Anlatım Sanatı*. çev. Şaban Karataş. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Hallaq, Wael B. "Was the Gate of Ijtihad Closed?". *Int. J. Middle East Studies*. Printed in the United States of America. 16 (1984), 3-41.
- Hanefi, Hasan. "Konulu Kur'ân Tefsiri Metodu". çev. Sönmez Kutlu. *İslâmi Araştırmalar*. 9/1-4, 157-166. (1996)
- Hurgronje, C. Snouck. *Selected Works of C. Hurgronje=Oeuvres choisies de C. Snouck Hurgronje*, ed. G.H. Housquet, Joseph Schacht. Leiden: E. J. Brill, 1957.
- Iqbal, Mohammad. *The Reconstruction of Religious Thought In İslâm*. New Delhi: Kitab Bhavan, 1990.
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşķî. *Tefsîru'l-Ķur'âni'l-'Azîm*. nşr. Sâmi b. Muḥammed Selâme, 8 Cilt. Dâru Ṭayyibe, 1420/1999.
- İbn Ķudâme el-Maḳdisî. Ebû Muḥammed 'Abdullâh b. Aḥmed b. Muḥammed b. Ķudâme el-Cemâ'îlî. *el-Muğnî*. nşr. 'Abdullâh et-Turķî, 'Abdulfettâḥ Muḥammed el-Ḥulv. 15 Cilt. Riyad: 'Alemu'l-Kutub, 1417/1997.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrerem b. Ali. *Lisânü'l-'arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 1414.
- İbn Ruşd, Ebu'l-Velîd Muḥammed b. Aḥmed b. Muḥammed b. Aḥmed b. Ruşd el-Ķurṭubî. *Bidâyetu'l-Muctehid ve Nihâyetu'l-Muḳtesid*. 4 Cilt. Ķahire: Dâru'l-Ḥadîş, 1425/2004.

- Kara, İsmail. "“Unuttuklarını Hatırla!” Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not". *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 28 (2010), 1-67.
- Kara, İsmail. *Din ile Modernleşme Arasında*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2003.
- Kardavi, Yusuf. *Çağdaş Meselelere Fetvalar*. çev. Vahdettin İnce. 2 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 1996.
- Kavak, Özgür. "Fıkıh Literatüründe Cihad Hükümleri ve Modern Cihad Yorumları". *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslâm Dünyasının Geleceği*. ed. Ahmet Emin Dağ. 221-269. İstanbul: İHH Yayınları, 2016.
- Kaya, Eyüp Said. *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Keskin, Hasan. *Kur'ân'da Fitne Kavramı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Khadduri, Majid. *War and Peace in the Law of Islam*. Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1955.
- Kuhistânî, Şemseddin Muhammed b. Hüsameddin el-Horasani. *Câmiü'r-rumuz fî şerhi'n-Nukaye*. İstanbul: Matbaatü'l-Ma'sumiyye, 1291.
- Mergînânî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebûbekr el-Ferğânî. *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mubtedî*. nşr. Tâllâl Yûsuf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâşi'l-'Arabî, ts.
- Midhat, David. Abraham. *Mahmûd Shaltut (1893- 1963) a muslim reformist his life, works and religious thought*. The Faculty Hartford Seminary Foundation UMI: Universty Microfilms International 1976.
- Özel, Ahmet. "Cihâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/ 527-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özel, Ahmet. "Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar". *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2012), 41-64.
- Öztürk, Mustafa. "Cihâd Ayetleri: Tefsir Birikimine, İslâm Geleneğine ve Günümüze Yansımaları". *İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihâd* için. İstanbul: 29 Mayıs Üniv. Kur'an Araştırmaları Merkezi (Kuramer), 2016.
- Paçacı, Mehmet. "Klasik Tefsir Neydi". *Çağdaş dönemde Kur'ân'a ve Tefsire ne oldu?*. İstanbul: Klasik, 2008.
- Paçacı, Mehmet. "Çağdaşlık Sonrasında Tefsiri Yeniden Düşünmek". *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1 (2009), 81-90.
- Peters, Rudolph. *Jihad in Classical and Modern Islam*. Princeton: Markus Wiener Publishers 1996.
- Rıza, Reşid. "el-Muhâveretü's-sâdisse, el-İctihad ve't-taklîd", *MM*, 4/5 (16 Muharrem 1319/5 May 1901), 161-170.
- Rızâ, Reşid. Abduh, Muhammed. *Menar Tefsiri=Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakim-Tefsiru'l-Menar*. çev. İbrahim Tüfekçi. İstanbul: Ekin Yayınları, 2012.

- Rızâ, Reşid. Abduh, Muhammed. *Menar Tefsiri=Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakim-Tefsiru'l-Menar*. çev. Ali Rıza Temel, Mehmet Erdoğan. İstanbul: Ekin Yayınları, 2012.
- Rızâ, Reşid. Abduh, Muhammed. *Menar Tefsiri=Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakim-Tefsiru'l-Menar*. çev. İbrahim Tüfekçi, Ali Rıza Temel. İstanbul: Ekin Yayınları, 2012.
- Rıza, Reşid. *el-Vahdetü'l-İslâmiyye ve'l-Uhuvvetü'd-Diniyye*. Kahire: Dârü'l-Menar, 1367.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Kur'ân-ı Kerim'in Ahkâm Tefsiri*. İstanbul: Şâmil Yayınevi, 2017.
- Schacht, Joseph. *An Introduction to Islamic Law*. London: Oxford University, 1964.
- Serahsî, Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme. *el-Mebsût*. nşr. Ḥalîl Muḥyiddîn el-Meyyis. 30 Cilt. Beyrût, 1414/1993.
- Serahsî, Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme. *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr, thk. Selâhaddin el-Müneccid*. 3 Cilt. y.y. Matbaatu Mısır, 1958.
- Sıddıqı, Mazheruddin. "Religious Thought of Sir Sayyid Ahmad Khan". *Islamic Studies* 6/3 (1967).
- Suleymân, Muḳâtil b. Ebû'l-Ḥasen Muḳâtil b. Suleymân el-Belḫî. *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*. nşr. 'Abdullâh Maḥmûd Şeḫâte. 5 Cilt. Beyrut: y.y.1423/2002.
- Şâfi'î, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İdrîs. *el-Umm*. nşr. Rif'at Fevzî 'Abdulmuḫtalib. 11 Cilt. Dâru'l-Vefâ: el-Mansûre, 1422/2001.
- Şeltût, Maḥmûd-Sayis, M. Ali. *Mukayeseli Mezhepler Hukuku*. çev. Sait Şimşek. İstanbul: İlim Yayınları, ts.
- Şeltût, Maḥmûd. *Akaid ve Şeriat*. çev. Muharrem Tan. 2 Cilt. İstanbul: Yöneliş Yayınevi, 1991.
- Şeltût, Maḥmûd. *el- Kur'ân ve'l-kıtal*. Beyrut: Dârü'l-Feth, 2. Basım, 1983.
- Şeltût, Maḥmûd. *Min Tevcihati'l-İslâm*. Dâru'l-Kalem, Kahire, ts.
- Şeltût, Maḥmûd. *Tefsirü'l- Kur'âni'l-Kerim el-eczâü'l-aşeretü'l-ulâ*. Kahire: Dâru'l-Kalem, 1966. 4. bs.
- Şeltût, Maḥmûd. *el-Fetavâ*. Beyrut: Darü's-Şuruk,1983.
- Şimşek, Murat. "Maḥmûd Şeltût (1893-1963) Hayatı, Düşüncesi ve Eserleri". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 369-398.
- Şirazi, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf. *el-Mühezzeb fî Fıkhi'l-İmam eş-Şafîî*. 6 Cilt. thk. Muhammed Zuhayli. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1996/1417.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Taberi Tefsiri*. çev. Kerim Aytekin-Hasan Karakaya. 9 Cilt. İstanbul: Hisar Yayınları, 1996.
- Türcan, Talip. "İslâm Hukukunun Klasik ve Çağdaş Doktrinlerinde Cihâd (Savaştan Barışa Doğru Bir Evrilme)". *İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde*

Cihâd için. İstanbul: 29 Mayıs Üniv. Kur'an Araştırmaları Merkezi (Kuramer), 2016.

Turâbî, Hasan. *İslâmi Düşüncenin İhyâsı*, çev. Sefer Turan, Adem Yerinde. İstanbul: Ekin Yayınları, 1997.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Merve Matbaacılık, 2001.

Zebiri, Kate. *Mahmûd Shaltut and Islamic Modernism*. Clarendon Pres: Oxford, 1993.